

Хмари

Арістофан

Арістофан

Хмари

Переклад Бориса Тена

ДІЙОВІ ОСОБИ

Стрепсіад, старий чоловік.

Фідіппід, його син.

Ксантій, слуга Стрепсіада.

Сократ, мудрець.

Сократові учні.

Правий.

Неправий.

Пасій, Аміній — позикодавці.

Свідок Пасія.

Херефонт.

Хор хмар з двадцяти чотирьох жінок.

Дія відбувається в Афінах.

На сцені два будинки — Стрепсіада і Сократа.

ПРОЛОГ

Стрепсіад і Фідіппід удосвіта дрімають
на ґанку Стрепсіадового дому. Стрепсіад прокидається.

Стрепсіад

Ой-ой, ой-ой!

О Зевсе-царю, що за ночі стали в нас!

Без краю ніч! Коли ж то вже розвидниться?

Давно я чув, як проспівали півні десь.

Раби хропуть. Раніше не було б цього.

Ой, скільки ж лиха з війн, бодай пропасти їм!

Вже й слуг не вільно у руках тримати нам.

(Показуючи на сина, що спить поруч).

А цей моторний парубок без просипу

Вилежує тут нічку й тільки бахкає,

10 У п'ять керей козиних весь укутаний.

Ну, що ж, поспім ще трохи й ми, закутавшись.

(Перевертається з боку на бік).
От горе — не засну ніяк. Гризуть мене
Витрати всякі, ясла та борги мої.
А все через синочка. Чубом вихрячи,
Гасає верхи, править колісницею,
Лиш кіньми й снить. Я ж гину з жаху, дивлячись,
Як з місяцем строк виплати кінчається.
Борги ж ростуть.
(Гукає слугу). [85]
Гей, хлопче, засвіти ліхтар!
І принеси-бо книгу. Хочу глянути,
20 Кому я винен, та підрахувать борги.
Слуга вносить світильник і книгу.
Кому ж я винен?
(Читає).
"Пасію дванадцять мін".
Як, Пасію дванадцять мін? За віщо це?
"За жеребця таврованого". Лишенько!
Вже краще око витаврувать дав би я!
Фідіппід
(крізь сон)
Не химеруй, Філоне! Навпростець прямуй!
Стрепсіад
Ну, от оте нещастя, що загубить нас!
Йому й у снах лиш гони все ввижаються.
Фідіппід
(так само)
Багато гонів їдеш на змаганні ти?
Стрепсіад
Вже заганяв ти батька до останнього.
30 Кому ж і за що винен я, крім Пасія?
"Три міни за колеса й віз — Амінію".
Фідіппід
(крізь сон)
Остигнуть дай і в стайню зажени коня.
Стрепсіад
Мене ти з дому незабаром виженеш!
Нас позови обсіли, й за лихву мене
Всього опишуть.
Фідіппід
(прокинувшись)

Що з тобою, батечку?

Чого ворочаєшся та бурчиш всю ніч? [86]

Стрепсіад

Гризе мене якийсь демарх під ковдрою.

Фідіппід

Чудний же ти! Не заважай-бо спать мені.

Стрепсіад

То й спи собі. Та тільки знай, борги мої

40 Тобі ж самому упадуть на голову.

Ох!

Бодай би навіть сваха та загинула,

Що шлюб з твоєю матір'ю нараяла.

Розкішне в мене на селі життя було —

Я безтурботним лежнем на дозвіллі жив,

Серед овець, олив і медоносних бджіл.

Сам селянин, побрався я з небогою

Мегакла, мов сама Кесіра гордою,

Заможною, значною городянкою.

От одружились ми і спати вдвох лягли, —

50 Від мене стійлом, вовною й достатком тхне,

Від неї — все духами, поцілунками,

Витратами й жагою коліадською,

А роботяща, — ткать не лінувалася.

Бувало, їй подертий плащ показую

Й кажу: "Щось тонко ти прядеш, дружинонько!"

Слуга

Немає більш оливи у світильнику.

Стрепсіад

Овва! Чи не п'янюга ж цей світильник твій?

Підходь, поб'ю тебе.

Слуга

За віщо ж битимеш?

Стрепсіад

За те, що надто грубий гніт заправив ти.

(Прогнавши слугу, сам до себе).

60 От народився згодом цей синок у нас —

У мене і дружиноньки ласкавої.

Тут за ім'я ми стали сперечатися.

Вона коня тулила все до імені,

Щоб був Ксантіпп, Харіпп чи Халліппід, а я [87]

Назвати Фідонідом хтів, по дідові.

Довгенько ми змагалися, та зрештою
Назвали сина спільно Фідіппідом ми.
Вона синка голубить, примовляючи:
"От підростеш, і в місто колісницею,
70 Як дядько твій Мегакл, поїдеш в мантиї".
Я ж мовив: "Підростеш і кози пастимеш,
Як батько, в горах, свій кожух накинувши".
Та слів моїх синочок не послухався, —
І кінську в дім приніс мені пропасницю.
Сьогодні міркував я ніч цілісіньку
Й до засобу чудового додумався:
Якщо умовлю сина — я врятований.
Але спочатку треба розбудить його.
Та як би розбудити лагідніше? Як?
80 Мій синку, Фідіппідоньку!
Фідіппід
Чого тобі?
Стрепсіад
А поцілуй мене і праву ручку дай.
Фідіппід
Ну, на! А що?
Стрепсіад
Скажи, чи любиш ти мене?
Фідіппід
Авжеж, клянуся Посейдоном-вершником!
Стрепсіад
Ой, ні! Не треба, ні, не треба вершника!
Цей бог усіх нещасть моїх причиною.
Якщо мене всім серцем щиро любиш ти,
То слухайся, мій синку.
Фідіппід
В чім же слухатись?
Стрепсіад
Переміни свої якшвидше звичаї
Та йди учитися, куди пораджу я. [88]
Фідіппід
90 Куди ж це?
Стрепсіад
А послухаєш?
Фідіппід
Послухаю,

От Діоніс нам свідок.

Стрепсіад

Ну, то глянь сюди.

Он бачиш там хатину й тин із хвірткою?

Фідіппід

Звичайно, бачу. Що ж із того, татоньку?

Стрепсіад

Це для умів високих школа думання.

Живуть там дивні люди. Як послухать їх,

То небо — горно, що стоїть навколо нас,

А ми у ньому — як малі вуглиночки.

Як дати їм грошей, то навчать однаково

Здолати словом правого й неправого.

Фідіппід

100 Та хто ж вони?

Стрепсіад

Як звати їх, не знаю я,

А мудрії з них добрі, запопадливі.

Фідіппід

Тю, знаю. Це хвальки оті, дурисвіти,

Бліда ота босота, злидні зморені —

Сократ безтямний, та і Херефонт із ним.

Стрепсіад

Цить, цить, мовчи! Не говори дурниць таких.

Як до гаразду батька не байдужий ти,

Пристань до них, а кінської зречись їзди.

Фідіппід

Ні, свідчусь Діонісом, хоч би й всіх мені

Ти дарував фазанів Леогорових. [89]

Стрепсіад

110 Прошу тебе, мій любий, мій ріднесенький,

Іди учитись.

Фідіппід

А чого учитися?

Стрепсіад

Дві мови, кажуть, є в кмітливих цих людей:

Правдива — краща, й гірша — неправдива є,

І можна, кажуть, мовою облудною

Перемогти, неправим бувши, правого.

Якби навчивсь ти мови неправдивої,

То з тих боргів, що через тебе вліз я в них,

Нікому ні обола не сплатив би я.

Фідіппід

Не згоден я. Бо як би міг я вершникам
120 Тоді, змарнілий, схудлий, показатися?

Стрепсіад

Як так, — клянусь Деметрою! — не ждіть тепер
Кормів — ні ти, ні коні й жеребці твої!
Геть, до ворон тебе я з дому вижену.

Фідіппід

Не дасть Мегакл, мій дядько, щоб zostався я
Без коней. От піду до нього — й байдуже.
(Іде геть).

Стрепсіад

Та й я ж, упавши, довго не лежатиму.
Богам ось помолюся й сам учитися
Подамся зараз до тієї думальні.
Ох, як старому, длявому забудькові
по Отих словесних тонкощів навчитися?
(Йде через хвіртку до сусідньої хатини).
А все ж піду. Чого б то мав я гаятись?
Чом не постукать в двері? Хлопче, хлопчику!
(Стукає). [90]

Учень

(виходить)

Геть, до ворон! Хто тут у двері грюкає?

Стрепсіад

Це я, з Кікінни Стрепсіад, Фідонів син.

Учень

От неук, Зевсом свідчусь! Нерозсудливо
Ногою в двері грюкнув так, що викиднем
Я скинуть можу думку ненароджену.

Стрепсіад

Пробач мені, — з селян я темних, здалеку.
То про який це говорив ти викидень?

Учень

140 Про це лиш учням знати дозволяється.

Стрепсіад

Кажі, не бійся. Я ж бо й сам прийшов сюди
Як учень, щоб у думальні повчитися.

Учень

То слухай і вважай це таємницею.

Недавно Херефонта запитав Сократ:
На скільки кроків блошачих стрибне блоха?
Одна-бо з них вкусила Херефонта в лоб
І на чоло Сократу перескочила.
Стрепсіад
І як він зміряв?
Учень
Найвлучнішим способом!
Віск розтопивши, взяв блоху і ніжками
150 У віск топлений злегка умочив її.
Віск остудивши, мав блошині капці він
І, знявши з ніжок, ними відстань виміряв.
Стрепсіад
Великий Зевсе! Ну й дотепна ж вигадка! [91]
Учень
А що сказав би ти про інший винахід
Сократів?
Стрепсіад
Про який? Прошу, скажи мені.
Учень
Раз Херефонт, сфеттієць, запитав його,
Якої думки він про комариний спів:
Комар гуде гортанню чи гузницею?
Стрепсіад
І що ж сказав про співи комарині він?
Учень
160 Він пояснив, що комарине черево
Вузьке, й через це повітря з силою
Крізь нього тисне до проходу заднього.
Вузьким пройшовши ходом до розширення,
Воно із гузна гучно виривається.
Стрепсіад
То комарине гузно — це сурма якась?
Потрійно ви щасливі, гузн дослідники!
І позову позбутись — це як плюнути,
Якщо й в кишках ви комариних знаєтесь.
Учень
А раз глибока думка через ящірку
170 Загинула.
Стрепсіад
Та як це? Розкажи мені.

Учень

Вночі досліджував він обіг місяця,
Й, коли дивився вгору, рот роззявивши,
Його з покрівлі ящірка обгидила.

Стрепсіад

Це ж сміх! Обгидила Сократа ящірка! [92]

Учень

А вчора ми не мали чим вечеряти.

Стрепсіад

Овва! Які ж він роздобув харчі для вас?

Учень

В палестрі стіл посипав злегка попелом,
Зігнув рожен, до того взяв ще важеля
Та й потягнув з палестри м'ясо жертовне.

Стрепсіад

і80 Чого ж ми ще того Фалеса хвалимо?
То відчиняй же швидше школу думання
Й мерщій, мерщій Сократа покажи мені.
Я вчитись прагну. Відчиняй мені, мерщій!
Двері відчиняються, видно Сократових учнів.
Геракле славний! Що це за страховище?

Учень

Дивуєшся? За кого ж ти вважаєш їх?

Стрепсіад

Та за лаконців, в Пілосі захоплених.
Чого ж вони очима в землю втупились?

Учень

Шукають під землею.

Стрепсіад

Мабуть, хочеться

Цибулі? Та даремно не турбуйтеся.

190 Я знаю місце, де велика й гарна є.

А ті над чим так низько там нагнулися?

Учень

Глиб темряви під Тартаром досліджують.

Стрепсіад

А цей чого сидницю в небо виставив?

Учень

Це так він сам вивчає астрономію. [93]

(До учнів, що повиходили).

Заходьте, щоб надворі не застав він вас.

Стрепсіад

Ні, ні, не треба! Хай побудуть трохи тут!

Свою їм справу хочу розказати я.

Учень

Але ж не вільно на повітрі свіжому

Час дорогий так довго учням гаяти.

Стрепсіад

(розглядаючи наукове приладдя)

200 Ім'ям богів — це що таке? Скажи мені.

Учень

Отам? Це астрономія.

Стрепсіад

А це, отут?

Учень

Це геометрія.

Стрепсіад

А нащо вам вона?

Учень

Так землю ж мірять.

Стрепсіад

Жеребком наділену?

Учень

Та ні, всю землю взагалі.

Стрепсіад

Цікава річ!

Воно корисна й для народу вигадка.

Учень

А це ось — карта світу. Бачиш, ось

Афіни. [94]

Стрепсіад

Що ти кажеш? Ні, не вірю я:

Присяжних тут не видно засідателів.

Учень

Та ні бо, це ж і справді наша Аттика.

Стрепсіад

2ю То є десь і Кікінна тут, село моє?

Учень

Он долі там. А це — Евбея. Бачиш, он

Яка велика й як далеко тягнеться.

Стрепсіад

Авжеж. Це ми з Періклом розтягли її.

А де ж тут Лакедемон?

Учень

Де він? Ось він де.

Стрепсіад

До нас так близько? Конче постарайтесь

Від нас його десь далі пересунути.

Учень

Ніяк не можна.

Стрепсіад

Свідок Зевс, поплатитесь!

(Помічає Сократа у висячому кошику).

А хто це там у кошику гойдається?

Учень

Він сам.

Стрепсіад

Хто сам?

Учень

Сократ.

Стрепсіад

Привіт Сократові. [95]

(До учня).

220 Гукни-но, хлопче, трохи голосніш йому.

Учень

Гукай вже сам його, мені-бо ніколи.

Стрепсіад

Сократе!

Сократоньку!

Сократ

Чого, недовгоденку мій?

Стрепсіад

Скажи мені спочатку, що ти робиш там?

Сократ

В повітря лину і про сонце думаю.

Стрепсіад

Ти й про богів міркуєш там у кошику?

Хіба з землі не краще?

Сократ

(поважно й урочисто)

Не здолає ум

Збагнути речі понадземні правильно,

Не знявшись вгору витонченим розумом,

230 В таке ж тонке повітря не полинувши,
З низин угору дивлячись, нічого я
Не бачив би. Землі бо сила спраглої
До себе вільгу думання притягує.
Те саме відбувається й з квасолею.

Стрепсіад

Невже?

То думка тягне вільгу і квасолу теж?
Зійди ж тепер до мене, мій Сократоньку,
Навчи того, для чого я прийшов сюди.

Сократ

Чого ж прийшов ти? [96]

Стрепсіад

Вчитись красномовності.

240 Через борги з відсотками нестерпними
Я пропадаю, гину, весь описаний.

Сократ

Ти ж як в борги так необачно вплутався?

Стрепсіад

Ох, їсть мене зараза кінська поїдом.

Отож такої мови научи мене,

Щоб не платити лихварям. А я тобі

Віддячу щедро, от богами свідчуся.

Сократ

Яких богів ти мислиш? Тут боги твої

Й гроша не варті.

Стрепсіад

Як же присягатися?

Чи не грошем залізним, як у Візантії?

Сократ

250 Чи хочеш справжню божественну істину

Ти знати?

Стрепсіад

Хочу, свідок Зевс, якщо він є.

Сократ

Бажаєш ти розмову мати з хмарами,

Що за богів у нас?

Стрепсіад

Ще й як бажав би я!

Сократ

Ну, то сідай же на священне ложе це.

Стрепсіад

(сідає)

Сідаю. [97]

Сократ

А тепер візьми вінок оцей.

Стрепсіад

Вінок? Ой-ой, Сократе! То ви хочете,
Як Адаманта, в жертву принести мене?

Сократ

Та ні. Ми всім, кого ми втаємничуєм,
Так робимо.

Стрепсіад

А що я з того матиму?

Сократ

260 В розмові тертим, як мука, розсипчастим

Ти станеш. Не тремти лиш.

(Посипає Стрепсіада борошном).

Стрепсіад

Зевс! Чи правда ж це?

Обсипаний, я стану й сам, мов борошно.

Сократ

Заспокойся, старий чоловіче, й помовч
та послухай молитви побожно.

(Молиться).

О владико й державче! Повітря ясне,
що землі широчінь обіймаєш,

Світлосяйний Ефіре і Хмари легкі,
гromовинновогністі богині!

Злиньте вгору, всевладні, свій образ явіть
мудролюбному неба дізнавцю.

Стрепсіад

Постривай, постривай, хоч закутаюсь я,
а то зовсім, до рубчика змокну.

От нещастя! Чому шкіряного бриля
не вдягнув я, виходячи з дому!

(Закутується). [98]

Сократ

О всечасно шановані Хмари, прийдіть,
звідусіль перед нами постаньте!

270 Чи Олімпа священне верхів'я гуртом
сніжносяйливим ви обступили,

Чи в підводних садах Океана-отця
Ведете нероїд хороводи,
Чи із Нільського устя ви зливи-дощу
в золоті набираєте відра,
В Меотійськiм болоті туманом лягли,
чи на скелях Міманта льодистих, —
Звідусіль нас почуйте і жертву прийміть,
і цій нашій молитві радійте.

ПАРОД

Здалека лунають співи Хмар.

ОДА

Перша половина хору
Хмари одвічно живі!
Встаньмо, явімося, росяномлисті, легкі, швидкоплинні!
З лона отця Океана бурхливого
Злиньмо на гори високі та бескиди,
280 Лісом одягнені,
З далекоглядних верхів неозористих
Гляньмо на ниви родючі, зволожені,
Й ріки, що світлими плетуться хвилями,
І на моря, бурунами запінені.
Сяйвом невтомним виблискує око Ефіру,
Даль у сліпучім промінні.
Скиньмо ж тумани, дощами насичені,
З тіл невмирущих і оком всевидячим
290 Землю огляньмо священну.
Гримить грім.

Сократ

О великоповажні Хмари ясні, ви почули мій заклик побожний! [99]
(До Стрепсіада).

А до тебе долинули їх голоси в божественному гуркоті грому?

Стрепсіад

Та звичайно, й шаную, всечесні, я вас

І на ваше готов гуркотіння

Відповісти своїм: так сполохався я, так увесь я тремчу з переляку.

Вже пробачте — пристойно це буде чи ні, а до вітру повинен я бігти.

Сократ

А ти кинь свої дотепи й жарти дурні й не вдавай балаганного блазня.

Стань побожно й послухай: з піснями сюди наближається рій божественний.

АНТОДА

Друга половина хору

Діви, дощами рясні!

300 Злиньмо на землю розкішну Паллади,

Ми славне мужами

Прагнем Кекронове місто побачити.

Таміневимовні, священні містерії, —

Всім втаємниченим

Двері святилища там розкриваються;

В дар наднебесним богам побудовані

Храми там висять, пишно оздоблені.

Там найсвятіших блаженні процесії,

Жертви, вінками уквітчані й пишні бенкети, —

310 Там цілий рік святкування.

Прийде весна, і на ігрищах Бромія —

Співів змагання і танців загонистих,

Музика флейт гучномовних.

Стрепсіад

Зевсом-батьком благаю, Сократе, скажи, хто ці діви, що так милозвучно,

Так врочисто й велично співають? Скажи,

чи не вславлені то героїні?

Сократ

Зовсім ні, піднебесні то Хмари, людей бистроумних богині великі, [100]

Що дарують нам розуму й мислення міць, і уміння словесно змагатись,

Балакучість, плести небувальщину хист, переконувать, зваблювать словом.

Стрепсіад

От чому, як почув я їх співи лункі, то душа моя злинула вгору

320 і дотепних про дим зажадала розмов, і тонких міркувань про тумани,

Щоб думками чийсь побивати думки, позмагавшись у гострому слові.

Якщо можна, то дуже хотів би тепер я на них подивитися зблизька.

Сократ

Ну, то глянь же сюди, на горбистий Парнет!

Бачу, як вони тихо й спокійно

Звідти сходять додолу.

Стрепсіад

Де, де? Покажи.

Сократ

Он густими надходять рядами

Де по схилах лісних, де й по диких ярах,

стороною.

Стрепсіад

Оце дивовижа!

Я не бачу нічого!

Сократ

Уже під дверми.

Стрепсіад

От тепер я ледь-ледь розбираю.

Сократ

Аж тепер ти побачив їх! Замість очей в тебе, видно, гнилі кабачини.

Стрепсіад

Свідок Зевс, я вже бачу! Шановні мої! Все навколо вони заслонили. [101]

Сократ

А раніш ти не знав, що богині вони, й не складав їм належної шани?

Стрепсіад

330 Зевсом свідчусь, не знав я, вважав їх за дим, за туман або росяний випар.

Сократ

Помилився ти, Зевсом клянусь! Отже, знай: це вони мудріїв поживляють,

Лікарів, ворожбитів, у перснях нероб кучерявих, що нігті фарбують,

Танцюристів у хорі й невдах-піснярів та дурисвітів-зорелічильців,

Дармоїдів годують усяких, а ті їх у віршах своїх прославляють.

Стрепсіад

От чому вони хмари вславляють швидкі, що "громницями згубними" мечуть,

"Стоголового смерча чуприну страшну", "буревійного вітру буяння",

"Криводзьобих, метких, хижооких птахів, що в небесних ширяють просторах",

Та ще "зливи потоками з росяних хмар", а зате на обід вони мають

І "форелі грайливої" ласий шматок, і з "дроздів співомовних" смаженю.

Сократ

340 А хіба це було незаслужено?

Стрепсіад

Ні, ти скажи, я прошу тебе щиро,

Коли справді це хмари небесні, — чому до жінок вони смертних подібні?

Мають іншими бути на вигляд вони.

Сократ

Як же мають вони виглядати?

Стрепсіад

Та напевне не знаю. Мабуть, чи не так, як куделиця вовни летюча, [102]

Тільки, Зевс мені свідок, не схожі вони на жінок. А оці — ще й носаті.

Сократ

Ні, то от, що питатиму — відповідай.

Стрепсіад

То запитуй, — що хочеш ти знати?

Сократ

От скажи, коли-небудь не бачив ти хмар, щоб скидались вони на кентавра

Чи на вовка, бика, леопарда?

Стрепсіад

Авжеж, свідок Зевс! Що ж із того?

Сократ

Обернутися можуть — як схочуть вони. Кучерявого вглядять вродливця,
З гультяїв безпробудних, патлатих гульвіс, от, наприклад, синка Ксенофонта,
350 І, глузуючи з шалу скаженого їх, обертаються враз на кентаврів.

Стрепсіад

А як Сімона стрінуть, державних скарбів крадія, чим тоді вони стануть?

Сократ

Викриваючи хижу природу його, на вовків перекинуться раптом.

Стрепсіад

От чому, як зустрівсь їм гладкий Клеонім, що згубити свій щит умудрився,
То лиш глянули на боягуза вони — й полохливі з них олені стали.

Сократ

А сьогодні Клісфена зустріли вони — й на жінок обернулись, як бачиш.

Хор жінок-Хмар поволі входить на сцену. [103]

Стрепсіад

(до Хмар)

О, привіт вам, владичиці неба, привіт! Якщо будь-коли ви дозволяли
Чути смертним ваш голос з високих небес, то дозвольте й мені, о всевладні*

Провідця хору

І тобі наш привіт, сивочолий старий, красномовства й науки мисливче!

(До Сократа).

Ну, а ти, марнослів'я премудрого жрець, розкажи нам, чого ти бажаєш?

360 Так охоче нікого не слухаєм ми з мудролюбних дізнавців сучасних,
Окрім Продіка, славного бистрим умом і знаннями глибокими. Ти ж нам
Любий тим, що поважно так ходиш, на всіх поглядаючи звисока й згорда,
Хоч ти й босий, в лахмітті, у злиднях, нужді, та повагу до нас виявляєш.

Стрепсіад

Що за голос, о земле! Врочистий, дзвінкий і чудесної святості повний!

Сократ

Отже, знай: це вони лиш — богині святі, а все інше — то вигляд безглуздий.

Стрепсіад

Ну, а Зевс? Заклинаю землю, скажи, — то не бог уже й Зевс олімпійський!

Сократ

Що за Зевс? Та ніякого ж Зевса нема! Не верзи цих дурниць.

Стрепсіад

Що ти кажеш!

Ну, а хто ж нам дощі посилає? Оце ти з'ясуй мені спершу докладно. [104]

Сократ

(показуючи на хмари)

Ось — вони. І багато тобі наведу на те доказів я безперечних.

370 Ну, скажи, чи ти будь-коли бачив, щоб Зевс та без хмари дощем окропив нас?

Адже міг би і з ясного неба він дощ нам послати, — ну сам ти подумай.

Стрепсіад

От, клянусь Аполлоном, розумні слова! Переконувать ти таки вмієш.

А раніше гадав я, що й справді то Зевс відливає крізь сито небесне:

Ну, а хто ж це гримить там, скажи ти мені, — бо увесь аж тремчу я від грому.

Сократ

Та вони ж і гримлять, обертаючись.

Стрепсіад

Як? Розкажи, о відважний в усьому!

Сократ

Як водою наповняться хмари ущерть і на обрій пливуть ваговито,

То, набухши дощем, мимоволі вони прогинаються й долі звисають

І, одна на одну набігаючи, враз вибухають і лунко гуркочуть.

Стрепсіад

Ну, а хто ж їх одна на одну, чи не Зевс, громовиць володар, насуває?

Сократ

380 Зовсім ні, тільки Вихор.

Стрепсіад

Лиш Вихор? А я й не чував ще, признатись, ніколи,

Що немає вже Зевса, і Вихор тепер замість нього над світом царює. [105]

Але все ж ти нічого мені не сказав про грозу й громове гуркотіння.

Сократ

Ти ж не слухав. Як хмари набухнуть дощем і почнуть набігати взаємно,

То, як я вже сказав, гуркотять і гримлять від великого згущення й тиску.

Стрепсіад

Та невже хтось повірить цьому?

Сократ

Отже, все на самому тобі поясню я.

Як щерби наїсися донесхочу ти, погулявши на Панафінеях,

То у тебе хіба не бурчить в животі, не гуркоче від тісняви в шлунку?

Стрепсіад

Аполлон мені свідок, страшенно бурчить у кишках від щерби отієї,

І гуркоче, немовби справжнісінький грім, булькотить і клекоче страшенно.

390 Напочатку, щоправда, легенько — бур-бур, а тоді й голосніше — бурр-бурр-бурр,

А коли вже до вітру біжу, то як грім з тої хмари гуркоче — бурррр-бурррр-бурррр!

Сократ

Ну, от бач, коли пузом нікчемним своїм стільки гуркоту сам ти вчиняєш,

То з яким же могуттям повітря гримить у безкраїх просторах небесних.

Стрепсіад

Тим-то й схожі такі між собою слова — гуркотати чи пузом бурчати
А сліпучо-яскравий вогонь блискавиць — поясни, відкіля він береться
Як улучить в людину — вбиває на смерть, а живою лишивши — обсмалить.
Не інакше, як мече перунами Зевс на отих, що клянуться облудно. [106]

Сократ

Ну, і дурень ти, справді. Увесь аж протух в забобонах часів допотопних!
Як карає цим клятвoporушників він, то чому не згорів ще ні Сімон,
400 ні Феор з Клеонімом? Хто ж більше за них присягався та клявся облудно!
Але ж ні, він у храми влучає свої, або в Суній, нагір'я афінське,
Або в дуб велетенський. Чого воно так? Адже клятви дуби не ламають?

Стрепсіад

Вже й не знаю. Та видно, що правда твоя. Але звідки ж оті блискавиці?

Сократ

Коли вітер сухий аж до хмар залетить і упреться у них мимоволі,
То зсередини їх надимає, як міх, а потому, під натиском сили,
Розрива їх і далі шалено летить, і від того бурхливого руху
Та від гомону й шуму, від тиску й тертя сам від себе займається раптом.

Стрепсіад

Свідок Зевс, і зі мною недавно було таке саме у свято Діасій.
Раз я смажити шлунок почав для сім'ї, та забувся його проколоти.
410 Ну, а він як надметься увесь на вогні та зненацька як лусне на мене,
Гак відразу всі очі мені й заліпив і геть-чисто попик все обличчя.

Провідця хору Хмар

Щонайвищої мудрості ти через нас побажав досягти, чоловіче!
О, яким ти щасливим і славним тоді між афінян і еллінів станеш,
Якщо ти пам'ятливий, ретельний в труді, коли розум допитливий в тебе,
Як ще втоми ніколи не знатимеш ти, чи стояти, чи йти доведеться, [107]
Не тремтітимеш, хоч би і холод терпів, не проситимеш їсти й голодний,
Від вина, та гімнасій, та інших дурниць ухилатись повздержливо будеш
І найкращим вважатимеш тільки одне, як і личить порядній людині,
Всіх долати на зборах, нарадах, в судах, вміти скрізь язиком воювати.

Стрепсіад

420 Щодо вміння терпіти, твердої душі, та безсонних думок серед ночі,
Та покут постових на порожній живіт, та обідів з одної цибулі,
То, будь певен, заради мети, на собі я дозволю й залізо кувати.

С Сократ

І не будеш ти інших богів шанувать, окрім тих, кого ми визнаємо, —
Всеосяжного Хаоса, Хмар, Язика — оцієї священної трійці?

Стрепсіад

Ані словом до інших тепер не озвусь, хоч би й стрінув їх я коли-небудь,
Ні приносить їм жертв, ні вина проливать, ні курить фіміаму не буду.

Провідця хору Хмар

Говори сміливіше, чого ти хотів, — той відмови од нас не почує,
Хто вславляє й шанує з побожністю нас і бажає мислителем стати.

Стрепсіад

О могутні владичиці! Треба мені, з ласки вашої, зовсім малого!

430 Щоб на стадій хоч зо сто попереду я за всіх еллінів став у розмовах.

Тіровідця хору Хмар

Будь по-твоєму, вволимо волю твою. Тож віднині на зборах народних [108]

Перемоги в промовах, яких ще ніхто не здобув, будеш ти добувати.

Стрепсіад

Та не треба великих мені перемог, зовсім інше на думці я маю.

Я законом, як дишлем, вертіти б хотів, — кому винен, усіх ошукати.

Провідця хору Хмар

Так і станеться все, як ти сам побажав, — небагато від нас ти жадаєш.

Передай же себе без вагання тепер нашим щирим та відданим слугам.

Стрепсіад

Добре, так і зроблю, довіряючись вам. Не охота, нужда мене гонить.

Розорили тавровані коні мене та одруження те нещасливе.

Хай що хочуть, те й роблять зі мною тепер,

440 На поталу їм тіло своє віддаю.

Хай же голодом, спрагою морять мене,

Хай мордують та б'ють, хай тримають у бруді,

Виганяють на холод, хай шкуру деруть, —

Аби тільки уникнути сплати боргів!

А тоді хай би й кожен про мене казав:

От зухвалий нахаба, пустий дурноляп,

От мерзенний вигадник, безстидний брехун,

Велемовний базікало, хитрий крутій,

Лис лукавий, пронира, пройдисвіт, шахрай,

450 Лицемір, підлабузник, падлюка, хвалько,

Баламут безсоромний, гульвіса, плазун, мисколиз, дармоїд!

Хай так кожен зустрічний взиває мене,

Що кому заманеться — хай роблять мені,

От Деметрою свідчусь, хай тіло моє На ковбаси беруть

І дають на обід мудролюбам.

Провідця хору Хмар

Видно, вдачі він твердої —

Не лякливий, а відважний!

Отже, знай: [109]

460 Нашу науку здобувши, до неба ти славен

Станеш серед смертних.

Стрепсіад
То що ж робить?
Провідця хору Хмар
Лишайся у мене весь час
І будеш віднині
Жити життям завидним.
Стрепсіад
Справді тепер
Кращу побачу я долю?
Провідця хору Хмар
Юрмами будуть сидіти при дверях твоїх
Прихідці, що схочуть
470 Ради твоєї спитати,
Мати з тобою розмову, —
В плутаних справах і позовах, у кожній скруті
Здавшись на розум твій світлий та на пораду твою.
(До Сократа).
То бери в свої руки цього старика,
Що початків науки чекає,
Пильно випробуй розум його, досліди
Його здібності й пам'ять.
Сократ
Отож тепер про себе розкажи мені,
Щоб, вдачу знаючи твою, до тебе я
480 Новітні міг застосувати засоби.
Стрепсіад
Ти що ж, о боги, з тараном на мене йдеш?
Сократ
Ні, лиш про дещо хочу розпитати тебе.
Ти пам'ятливий?
Стрепсіад
Свідок Зевс, це як коли:
Якщо мені хто винен — пам'ятаю все,
А винен я — ой лихо! — забуваю зсе. [110]
Сократ
Чи є до красномовства в тебе здібності?
Стрепсіад
До красномовства — ні, до ошуканства є.
Сократ
А як же вчитись будеш?
Стрепсіад

Буде все гаразд!

Сократ

Гляди ж! Як кину я з високих мудрощів

490 Слівце тобі, ти на льоту лови його!

Стрепсіад

Це ж як? Чи пес я, щоб хапати мудрощі?

Сократ

Ото невіглас! От дикун справжнісінький!

Боюсь, старий, не обійтись без хльости нам!

Що ти почнеш, як битимуть?

Стрепсіад

Що? Дамся бить,

А згодом заперечу справу свідками

Й ще трохи згодом в суд покличу кривдника.

Сократ

Скидай же плащ.

Стрепсіад

Хіба вже провинився я?

Сократ

Ні, та сюди є звичай входить голими.

Стрепсіад

Та я ж прийшов до тебе не для обшуку.

Сократ

Скидай! Чого базікаєш? [111]

Стрепсіад

Скажи мені:

Якщо ретельно і старанно вчитимусь,

На кого з ваших учнів стану схожий я?

Сократ

На Херефонта будеш зовсім схожий ти.

Стрепсіад

Ой лихо! Схожий буду на півмертвого!

Сократ

Не теревень! За мною вслід слухняно йди.

Та йди ж мерщій.

Стрепсіад

Раніше в руки дай мені

Медяника напутнього. Боюсь я так,

Неначе йду в печеру до Трофонія.

Сократ

Заходь, чого ти під дверима топчешся?

Сократ і Стрепсіад заходять до думальні.

ВЕЛИКА ПАРАБАСА

Провідця хору Хмар

510 То заходь же щасливо! Вітаєм тебе

За відважність твою!

Хай пощастить доля тому,

Хто в похилому віці

Прагне своє сиве чоло,

Наче юнак, квітом нових

Знань і наук тут прикрасить, —

Хоче здобути мудрість.

Перед вами я, глядачі, хочу сміло висловить

Щиру правду, свідок мені — Діоніс, керманич мій.

520 Як звитяги прагну собі, щоб талантом славитись,

Так вважаю й вас за знавців, справедливо судячих,

А мою комедію цю — за найкращий витвір мій,

Я вже раз був ставив її. Скільки праці щирої

Я доклав до неї, та все ж перед грубим натовпом [112]

Без вини провалу зазнав. От на це-то й скаржуся

Перед вами, мудрим, я, для яких старавсь оце.

Я готов віддати себе вам на справедливий суд,

Бо й раніш немало здобув похвали я щирої

Від людей, що чули моїх "Скромника" й "Блудливого".

530 Був тоді мов дівчина я, явно ще не міг родить,

Довелось підкинуть дитя, інша сповила його,

Й ви самі виховували і ростили бережно.

З того дня прихильності я сподіваюсь вашої.

Мов Електра, нині до вас ця прийшла комедія, —

Чи не знайде знов, як колись, приятних цінителів?

Тільки гляне — й зразу впізна брата милі кучері.

Що на вдачу скромна вона, ви й самі побачите:

Не прийшла з ремінним шитвом, спереду причепленим,

І червоним зверху й товстим, хлопцям на сміховище.

540 Не глузує з лисих вона, не танцює кордака,

Старики, говорячи вірш, тут не б'ються палками,

Щоб прикрити пошлоту своїх безсоромних дотепів,

Не кричить "ой лихо!" вона, не ганяє з факелом,

Тільки в силу віршів своїх та у себе вірячи.

Отже, й я, хоч славний поет, чуба не вирощую

І дурить не хочу я вас, знов те саме ставлячи,

А щораз звертаюсь до вас я з новітнім витвором,

І немає схожих між них, тим-то і цікаві всі.
Як Клеон у силі ще був, я під груди бив його,
550 А як він долілиць упав, я не бив лежачого.
Ці ж, як тільки раз довелось схибити Гіперболу,
Затовкли нещасного вкрай, разом з його матір'ю.
Першим Евполід приволік краденого "Маріка" —
Підлий, підло викроїв він п'еску з наших "Вершників",
Тільки п'яну бабу стару приточив для кордака,
Ту, що Фрініх в море китам вже давно як викинув.
А тоді знайшовся й Герміпп, вилаяв Гіпербола,
Вслід за ним і інші гуртом скубають Гіпербола, —
В каламуті ловлять угрів, за моїм же висловом.
560 Тим, хто має втіху від них, — в мене не знайти її.
Якщо ж я і твори мої будуть до вподоби вам,
То назавжди вславитесь ви за людей розсудливих. [113]

ОДА

Перша половина хору
З горніх висот могутнього
Зевса, богів велителя,
Кличемо в хор наш першим.
Звем владаря триzubця ми,
велетня хвиль,
Чий колихає лютий гнів
Землю й море солоне.
Нашого батька преславного кличемо, —
570 Світлий Ефір, що усе оживляє собою.
З ними й тебе, сонця візник,
Ти-бо ясним сяйвом живиш
Землю простору, — славен ти
Між людьми і богами.

ЕПІРРЕМА

Про від ця першої половини
І хору
Приділіть і нам увагу, велемудрі глядачі!
На свою велику кривду ми поскаржимося вам.
Хто з богів про місто ваше дбає більше, аніж ми?
Й тільки нам, що вас бороним, ви ні жертв, ні узливань
Не вчиняєте побожних. Ви лаштуєте похід
580 Необдуманий, а ми вам посилаєм дощ і грім.
Ви нелюбого безсмертним пафлагонця-кушніра
Обираєте стратегом, — гнівно хмурим брови ми

Й вас лякаємо, "гуркоче грім крізь племінь блискавиць".

І покинула Селена путь одвічну, і сховав

Геліос свою світильню, і грозивсь обличчя вам

Не показувати, поки на чолі у вас Клеон.

Ви ж, проте, його обрали. Нерозсудливість давно

В вашім місті оселилась, та щоразу боги вам

Необачливі помилки обертають на користь.

590 І тепер позбутись лиха легко вас ми навчимо.

Як Клеєна, хижу птицю, за злодійство й хабарі

Ви засудите суворо і заб'єте в колодки, —

Все забудеться минуле, всі гріхи простяться вам,

Все лихе на добре вийде, і для міста, і для вас. [114]

АНТОДА

Друга половина хору

Світлий владарю Делоса

Й скель стромовини Кінфської,

Фебе, побудь із нами!

Й ти, що в Ефесі сяє твій

Храм золотий, —

600 Нас не забудь, лідійських дів

славо й шано щаслива!

Ждемо й тебе, о вітчизни заступнице,

Рідна богине, Афіно егідодержавна!

З ними й тебе, о Діоніс,

Боже п'янкий, весь-бо Парнас

Сяйвом огнистим ти окрив,

Вождь вакханок дельфійських.

АНТЕПІРРЕМА

Провідця другої половини

хору

Саме в той час, як в дорогу ми ладналися до вас,

Стріла нас Селена й от що переказувала вам:

Всім афінянам від неї й їх союзникам привіт!

610 Сердиться на вас богиня — ви образили її,

А вона ж бо не словами, ділом помагає вам.

Скільки драхм на світлі в місяць зберігає вам вона?

Адже кожен з вас говорить, з дому ввечері йдучи:

"Не купуйте смолоскипів, повен місяць угорі!"

Безліч інших послуг мали ви від неї, а самі —

З ліку днів її ви збились, все перевертом пішло.

От чому її всі боги лають, — каже, — щоразу,

Як від жертовних обідів повертаються ні з чим,
Не потрапивши на свято через плутанину днів.
620 Прийде жертви день, а ви що? Чините розправу й суд.
А ще й так не раз бувало: саме піст у всіх богів,
Мемнона чи Сарпедона смерть оплакуємо ми,
Ви ж почнете узливання й смієтеся. От за те
І з Гіпербола зірвали ми вінок, коли його
Ви торік послом обрали, — не забуде він тепер,
Що за місяцем у небі слід лічити дні життя. [115]

ЕПІСОДІЙ ПЕРШИЙ

Виходить з дому Сократ, згодом Стрепсіад.

Со крат

Клянусь повітрям, хаосом і випаром,

Такого неотеси ще не бачив я,

Такого дурня, йолопа й безпам'ятка!

630 Зубрив якусь дрібницю, та вже й те забув,

Не встигши навіть визубрить. Сюди його,

За двері, та на світло денне викличу.

Гей, Стрепсіад! Бери тапчан та йди сюди!

Стрепсіад

(з думальні)

Не можу! Не управлюся з блощицями!

Сократ

Мерщій винось і пильно слухай.

Стрепсіад

(виходить з тапчаном)

Слухаю.

Сократ

Скажи-бо, з чого б нам почати вивчення

Наук, яких ти досі не вивчав іще?

З ладів чи, може, з розмірів, з граматики?

Стрепсіад

Та з розмірів почнімо. Обдурив було

640 Аж на два гарнці мукосій мене.

Сократ

Не те питаю. Що волієш краще ти —

Чотиримірні чи тримірні розміри?

Стрепсіад

Чотиримірні. От півчвертки взяв би я.

Сократ

Дурний ти, чоловіче! [116]

Стрепсіад
Об заклад поб'юсь,
Чотири гарнці у півчверть вміщається!
Сократ
Та йди до лиха, бовдуре нетесаний!
А може, краще ти лади засвоїв би?
Стрепсіад
А що до хліба з тих ладів я матиму?
Сократ
Ти між людьми доладним бути вмітимеш,
650 І лад ходи військової, і танців лад
Так само, як і лад на пальцях, знатимеш.
Стрепсіад
На пальцях?
Сократ
Зевсом свідчусь!
Стрепсіад
Знаю я!
Сократ
Невже?
Стрепсіад
Хіба ж при цьому пальці треба іншого?
Ще хлопчиком маленьким ним я бавився.
Сократ
Мужлан! Невіглас!
Стрепсіад
Киньмо це, мій голубе!
Не вчитимусь цього я.
Сократ
А чого ж тобі?
Стрепсіад
Тієї... Як це?... Мови неправдивої. [117]
Сократ
Спочатку треба дещо інше вивчити.
Які тварини роду чоловічого?
Стрепсіад
660 Ну, це я знаю, з глузду ще не з'їхав я.
Баран, козел, собака, бик, фазан іще...
Сократ
От, бач, і помилився. Тож фазаном ти
Самця й самицю зватимеш однаково.

Стрепсіад

Це ж як?

Сократ

А так. Його й її фазаном звуть.

Стрепсіад

Так, свідчусь Посейдоном. Як же звати їх?

Сократ

Самця — фазаном, самочку ж — фазинею.

Стрепсіад

Фазиня? Здорово! Клянусь повітрям я,

Готов тобі я за одну науку цю

Крупи хоч конов ячної насипати.

Сократ

670 Знов помилка. Виходить в тебе конов — він.

А не вона.

Стрепсіад

Та як же це виходить так?

Я ж не казав, що конов — він.

Сократ

А вийшло так,

Як Клеонім.

Стрепсіад

Та як це? Поясни мені. [118]

Сократ

За родом конов рівний Клеонімові.

Стрепсіад

Ну, друже, що той конов Клеонімові?

Він тісто місить в кипариснім кадовбі.

То як же називати?

Сократ

Називати як?

Та кінвою, так як Сострату кличеш ти.

Стрепсіад

Виходить, кінва — це вона.

Сократ

Звичайно, так.

Стрепсіад

680 То кінва й Клеоніма — це однаково.

Сократ

Ні, треба власні імена нам вивчити,

Щоб не мішати жіночих з чоловічими.

Стрепсіад

Та знаю я й жіночі.

Сократ

Ну, скажи, які?

Стрепсіад

Лісілла, Клітагора чи Деметрія.

Сократ

А чоловічі?

Стрепсіад

їх ще більше знаю я, —

Мелесій, Філоксен, Аміній, — безліч їх!

Сократ

Та це ж не чоловічі, — ну й дурний же ти! [119]

Стрепсіад

У вас не чоловічі?

Сократ

Взагалі ніде!

Ну, як же ти покликав би Амінія?

Стрепсіад

690 Як кликав би? Сюди, сюди, Амініє!

Сократ

От бачиш, жінку кличеш ти, Амінію!

Стрепсіад

І правильно, чом не іде до війська він?

Навіщо й вчить того, що й так відомо всім?

Сократ

Та годі, свідчусь Зевсом! Ляж-но!

Стрепсіад

Нащо це?

Сократ

В самого себе думкою заглиблюйся.

Стрепсіад

Лише не тут, благаю, не на ліжку цім!

Дозволь вже долі, на землі заглибитись.

Сократ

Ні, ні, не можна.

(Йде до думальні).

Стрепсіад

Ох, і нещасливий я!

Яку пеню блощицям я платитиму!

(Лягає на тапчані).

ОДА

Перша половина хору

Думай, міркуй, мислі збирай,

700 Мозком своїм і глуздом [120]

Крути жвавіше!

А в безвихідь зайдеш, у кут глухий,

На іншу думку

Умом перескакуй. Солодкий сон

Геть від очей відганяй!

, Стрепсіад

Ой-ой-ой!

Ой-ой-ой!

Провідця хору Хмар

Зслаб ти? Чим хворий?

Стрепсіад

Пропав я, бідолашний! Загризуть мене

710 Корінфяни, що з ліжка повилазили!

Роздирають під ребрами боки мені,

Всю висмоктують душу і кров мою п'ють,

І ядерця немов видирають мої,

І проорюють борозни в темний прохід,

Геть живцем заїдять!

Провідця хору Хмар

Та не скигли занадто вже голосно ти!

Стрепсіад

Що ж робити, скажи?

Був масток — загув, був рум'янець — загув,

Ідуша — загула, і взуття — загуло.

720 Й на довершення лиха того і нещасть —

Пропадаю без сну, —

Видно, й сам загуду незабаром.

ЕПІСОДІЙ ДРУГИЙ

Сократ

(виходячи з думальні)

Гей, ти, що робиш? Думаєш?

Стрепсіад

Хто, я? Авжеж.

Клянуся Посейдоном! [121]

Сократ

Що ж ти думаєш?

Стрепсіад

Чи з мене що після блощиць зостанеться.

Сократ

А, пропади ти!

Стрепсіад

Й так пропав я, голубе!

Сократ

Ти не маніжся, а щільніше кутайся!

І винайди нам довід заперечливий,

Та ще й облудний.

Стрепсіад

(до себе)

Ой, і як же витягти

730 З-під бараниці думку заперечливу?

Мовчання.

Сократ

Ану, погляньмо спершу, що він робить там?

(Розкриває ковдру над Стрепсіадам).

Гей, ти? Ти спиш?

Стрепсіад

Клянуся Аполлоном, ні!

Сократ

Натрапив?

Стрепсіад

Ні ще, свідок Зевс!

Сократ

Нічого ще?

Стрепсіад

Натрапив ось рукою наконечника. [122]

Сократ

Невже нешвидко мислиш ти й закутаний?

Стрепсіад

Над чим же думать? Ну, скажи, Сократоньку!

Сократ

Що хочеш, перший видумай і сам скажи.

Стрепсіад

Чого я хочу — сто разів ти чув уже:

Боргів нікому не платить хотів би я!

Сократ

740 Закутайся і, на частки малесенькі

Розчленувавши думку, обміркуй цю річ,

Все розбери й розглянь уважно.

Стрепсіад

Бідний я!

Сократ

Не ворушиись.

(Продовжуючи).

Якщо в думках заблудишся,

Покинь їх на часину й знов вернись до них,

Надай їм руху й закріпи у висновку.

Стрепсіад

О любий мій Сократоньку!

Сократ

Чого, старий?

Стрепсіад

Знайшов-таки я думку заперечливу.

Сократ

Доводь її.

Стрепсіад

Скажи, а що, як... [123]

Сократ

Далі що?

Стрепсіад

Що, як найнять чаклунку-фессаліянку

750 Та з нею місяць уночі стягнути вниз

І в сундуку його сховати круглому,

Мов дзеркало, та пильно стерегти його?

Сократ

І що ж тобі це допоможе?

Стрепсіад

Як то що?

Не буде більше місяць в небі сходити,

Не буду і відсотків я платить.

Сократ

Чому?

Стрепсіад

Тому, що їх начислюють помісячно.

Сократ

Гаразд. Тепер щось інше загадаю я.

Як з тебе п'ять талантів будуть правити,

Скажи, як позову тога позбувся б ти?

Стрепсіад

760 Як? Як? Не знаю. Треба ще подумати.

Сократ

Весь час у себе не тримай думок своїх.

А відпусти в повітря, мов жука того,

За лапочку прив'язаного ниткою.

Мовчання.

Стрепсіад

Знайшов я спосіб мудрий збутись позову, —

І ти з ним будеш згоден,

Сократ

Що ж ти винайшов? [124]

Стрепсіад

Чи в лікарів тобі траплялось бачити

Прозорчастий, гарненький камінець, що ним

Вогонь вони видобувають?

Сократ

Скло, мабуть?

Стрепсіад

Еге ж. А що, як скло те роздобуду я

780 І, поки писар позова писатиме,

Поодаль стану, прямо проти сонечка,

І позов розтоплю, по воску писаний?

Сократ

Гаразд, клянусь Харитами!

Стрепсіад

От радий я,

Що борг на п'ять талантів перекреслено.

Сократ

Тепер мерщій берись за інше.

Стрепсіад

Що ж воно?

Сократ

Як позов обернуть на супротивника,

Коли, за браком свідків, програєш його?

Стрепсіад

А дуже легко й просто!

Сократ

Ну, скажи!

Стрепсіад

Скажу:

Коли лишиться до моєї справи ще

идин лиш позов, — утечу и повішуся.

Сократ

Ет, мелеш! [125]

Стрепсіад

Свідки боги всі, що так зроблю!

Ніхто ж покійника не позиватиме.

Сократ

Верзеш таке! Йди, більш тебе не вчитиму.

Стрепсіад

Чому? Для всіх богів, Сократе, змилуйся!

Сократ

Усе, що вивчив, зразу ж забуваєш ти.

Скажи от, що спочатку нині вчили ми?

Стрепсіад

Спочатку? Що спочатку вчили? Дай згадать.

Не те, у чім місити тісто? Як воно?

Ну, як же?

Сократ

Чи не-те, щоб до ворон ти йшов,

790 Старий забудьку, несусвітний йолопе?

Стрепсіад

Біда, та й годі. Що й робить, не знаю вже.

Пропав я, не навчуся язиком молоть!

Хоч ви порадьте, Хмари, бідолашного!

Провідця хору Хмар

А ось ми, діду, як тебе порадимо:

Якщо ти маєш сина повнолітнього,

Пришли його замісто себе вчитися.

Стрепсіад

Є в мене син — вродливий і хороший він,

А вчитися не хоче. Що я вдію тут?

Провідця хору Хмар

Й ти терпиш?

Стрепсіад

Надто вже міцний, кремезний він,

800 Ще й родом від Кесіри гордовитої. [126]

А все ж піду по нього. Не послухає,

То хоч би й що, його я з дому вижену.

(До Сократа).

Зайди до себе й трохи підожди мене.

(Виходить).

АНТОДА

Друга половина хору
(до Сократа)
Бачиш тепер, скільки добра
Маєш від нас, єдиних
Богинь прихильних!
У всьому, що скажеш, готовий він
Тебе послухать.
Поглянь, цілком очманів старий,
810 Явно схитнувся з розуму.
Отже, тепер швидше тягни з нього усе,
Що впаде до рук. Щастя таке
Скоро минуться може.

ЕПІСОДІЙ ТРЕТІЙ

З дому виходять Стрепсіад і Фідіппід.
Стрепсіад
Клянусь туманом, дома не зостанешся!
Іди, гризи стовпи будов Мегаклових!
Фідіппід
Та що з тобою? От чудний ти, батечку!
Зевс-олімпієць — свідок, збожеволів ти!
Стрепсіад
Дивіться-но! Зевс-олімпієць! Дурощі!
Як вигнався, а й досі в Зевса вірує!

Фідіппід
820 Чого ж смієшся?

Стрепсіад
Та сміюся з тебе я:
Ти ж не дитина, щоб байкам тим вірити. [127]
Ходи-но ближче, більшого дізнаєшся.
Таке скажу, що станеш враз дорослим ти.
Але гляди ж, нікому не кажи про це!

Фідіппід
Гаразд. Ну й що ж то?

Стрепсіад
Зевсом щойно клявся ти?

Фідіппід
Авжеж.

Стрепсіад
От бачиш, як важливо вчитися:
Нема вже, синку, Зевса.

Фідіппід

Ну, а хто ж тепер?

Стрепсіад

Якийсь царює Вихор, — Зевса вигнав він.

Фідіппід

Ну, й що ти мелеш?

Стрепсіад

Правда це, повір мені.

Фідіппід

830 І хто сказав це?

Стрепсіад

Та Сократ із Мелоса

І Херефонт, що скік блохи вимірює.

Фідіппід

І то на стільки з глузду з'їхав ти,

Що віриш їм, скаженим!

Стрепсіад

Більше чемності!

Не мов погано про людей освічених,

Достойних і розумних. Для ощадності

Ніхто із них не бриється, не мажеться, [128]

Не ходить в баню митись. Ти ж майно моє

Так змилюєш, неначе я в труні уже.

Іди-но краще замість мене вчитися!

Фідіппід

840 Чого ж в них можна доброго навчитися?

Стрепсіад

Ото ще! Та всього, що зветься мудрістю!

Збагнеш, який ще неук грубошкірий ти.

Але зажди на мене тут хвилиноньку.

(Йде до Сократового дому).

Фідіппід

(сам)

І що ж робити? Збожеволів батько мій.

Чи встановить опіку над недоумком,

Чи гробарям сказати, що готовий він?

Стрепсіад

(приносить пару фазанів)

Скажи-но, як би птицю ти назвав оцю?

Фідіппід

Фазан.

Стрепсіад

Ну, добре. А оцю ти як назвеш?

Фідіппід

І це фазан.

Стрепсіад

Обидві? Ну й смішний же ти!

850 Надалі не кажи так. Називай його

Тепер фазаном, а її — фазинею.

Фідіппід

Фазинею? То от яких ти мудрощів

Тут у новітніх навчився велетнів!

Стрепсіад

Та й іншого багато. Лиш од старості

Відразу й забуваю все, що вивчу я. [129]

Фідіппід

Мабуть, тому-то й плащ ти свій посіяв там?

Стрепсіад

Та не посіяв, а промудрував його.

Фідіппід

А де ж ти, безголовий, черевики дів?

Стрепсіад

Взяв їх Перікл той "на належні витрати".

860 Ходім же швидше. Потім жируватимеш,

А зараз батька слухай. Тож і я тебе,

Лепетуна, послухав шестирічного,

Й за перші гроші, у суді зароблені,

Придбав тобі візочка на Діасіях.

Фідіппід

Гаразд, але щоб потім ти не каявся.

Стрепсіад

Ну, добре, що послухав. Гей, сюди, сюди,

Виходь, Сократе. Сина я привів тобі,

Хоч ледь його умовив.

Сократ

(виходить)

Він дитина ще,

Не звик у нашім кошику гойдатися.

Фідіппід

870 Бодай би сам ти на гіллі гойдався тут!

Стрепсіад

Геть, до ворон!

Так лаяти учителя?

Сократ

Ну, "на гіллі"! А як погано вимовив!

Ще й губи починає він копилити!

Хіба ж йому навчитися оскарження,

Подання, позивання, заперечення?

А втім, Гіпербол за талант всього навчивсь. [130]

Стрепсіад

Пусте, навчитись! Тямовитий зроду він.

Сказати правду, ще хлоп'ям малесеньким

880 Ліпив хатки він, човники видовбував,

Вмів із цурпалок змайструвати возика,

Жабок з лушпинок яблучних. Ти ж думав як?

Отож нехай навчається обох наук, — і кращої, і отієї гіршої,

Що кращу може подолати кривдою.

А ні, то хоч одної — неправдивої.

Сократ

Хай Правий і Неправий тут навчать його,

А я піду.

Стрепсіад

То пам'ятай, повинен він

Уміти всяку правду заперечити.

Хор співає і танцює*.

[* Пісня хору, мабуть, втрачена. (Прим, перекладача).]

ЕПІСОДІЙ ЧЕТВЕРТИЙ

Правий — в простій одежі,

Неправий — в модному платті філософа.

Правий

А виходь-но сюди, покажись глядачам,

890 Хай побачать, який ти зухвалий крутій.

Неправий

Я — до послуг твоїх. На очах у людей

Я тим легше тебе знищу словом своїм.

Правий

Знищиш — ти? А ти хто ж?

Неправий

Я — наука.

Правий

Крива. [131]

Неправий

А здолаю тебе, хоч і Правим зовеш

Ти себе.

Правий

Але як? Мудруванням яким?

Неправий

Та новітніх думок я багато знайду.

Правий

Бур'янами вони розцвітають тепер

У безглуздих людей.

Неправий

Ні, в розумних людей.

Правий

Без жалю тебе знищу я.

Неправий

Як же, скажи?

Правий

900 Словом правди.

Неправий

А я з заперечень почну,

І спростую усе, й доведу, що ніде

Тої правди нема.

Правий

Правди, кажеш, нема?

Неправий

Ну, скажи, де ж вона?

Правий

У безсмертних богів.

Неправий

Де ж та правда в богів? Не загинув же Зевс,

Хоч і рідного батька свого закував

У кайдани? [132]

Правий

Ого! Бач, до чого дійшло, —

Аж недобре мені! Дайте цебрик мерщій!

Неправий

Ах, ти, дурню старий! Вижив з розуму ти!

Правий

Безсоромний розпутник, нахаба гидкий!

Неправий

910 Ці слова — мов троянди мені.

Правий

Скоморох!

Неправий

Мов вінок із лілей!

Правий

Батьковбивця бридкий!

Неправий

Сам не знаючи, ллеш мені дощ золотий!

Правий

Та раніш тобі пельку свинцем залили б!

Неправий

А тепер це найкраща оздоба мені!

Правий

Ну, й зухвалий же ти!

Неправий

А ти — дрантя старе!

Правий

Через тебе уже

Навіть хлопчики вчитись не хочуть тепер.

Та збагнуть всі афіняни скоро, чого

Ти навчаєш отих безголових людей.

Неправий

920 Ти жахливо брудний! [133]

Правий

Ну, а ти — чепурний.

А недавно ти старцем блукав по світах

І місійцем Телефом себе називав

І з торбини глодав

Панделетових мудрощів крихти.

Неправий

Жаль тих мудрощів...

Правий

Жаль божевілля твого!

Неправий

...Про які ти згадав.

Правий

Жаль і міста того,

Що годує тебе —

Безневинної молоді згубу й ганьбу.

Неправий

(показуючи на Фідіппіда)

Чи тобі ж її вчити, шкарбане старий?

Правий

930 Так, нехай хоч його урятую, щоб він

Вмів не тільки вправлятись в пустих балачках.

Неправий

(до Фідіппіда)

Йди до мене, хлопчино, хай сказиться він!

Правий

Ой заплачеш, хай пальцем торкнешся його.

Провідця хору Хмар

Годі лаятись вам і сваритися тут!

(До Правого).

Покажи нам, якої науки учив

Ти старі покоління.

(До Неправого).

А ти познайом

З вихованням новим, щоб, послухавши вас,

Сам би вчителя вибрав хлопчина собі. [134]

Правий

Я хоч зараз готов.

Неправий

Я так само готов.

Провідця хору Хмар

940 Ну, то хто ж говоритиме

Першим із вас?

Неправий

(показуючи на Правого)

Уступаю йому.

Я ж пізніше на мову його відповім

І, мов стрілами, градом нових міркувань

І дотепних словечок засиплю його.

А коли, наостанку, і писне він щось,

То я прямо в обличчя і в очі йому

Стільки доводів роєм осиним сипну,

Що під ними він тут же й загине.

АГОН ПЕРШИЙ

ОДА

Перша половина хору

950 Треба тепер кожному з вас

Влучним, дотепним словом,

Блиском ідей, грою думок

Нам довести виразно,

Хто з-поміж вас кращий митець

Славною красномовства.

Мудрості всій нині настав
Час небезпек, випробувань, —
Друзі мої за неї тут
Розпочали змагання.

ЕПІРРЕМА

Провідця хору
(до Правого)

960 Ти, що нрави старих поколінь уквітчав похвали гомінкої вінками, [135]
Нині голос гучний піднеси й розкажи про звичаї, що їх уподобав.

Правий

Отже, я розкажу вам про те, як колись виховання юнацтва велося,
Коли я, справедливості друг, процвітав і чеснота була у пошані.
Перш за все нам на вулиці крику хлоп'ят не доводилось чути ніколи.
Звідусіль-бо гуртками пристойно вони прямували у дім кіфариста,
Повсякчас у легенькій одежі своїй, хоч би й сніг на них сипав крупую,
А сідаючи, навхрест не клали колін, і навчав їх музика співати
"О Палладо, ти грізно руйнуєш міста" або "Луни далекосяжні",
І заводили повагом всі в однолад, за прабатьківським звичаєм давнім.
970 А почав би хто пустощі, жарти які, або витівок тих витинати,
Що силкуються їх, на Фрініда зразок, витворяти тепер сміховинно,
То відразу б дістав прочуханки отой, хто насмілився Муз ображати.
А в палестрі сідаючи, хлопцям усім простягати належало ноги.
Щоб сторонньому оку не можна було запримітити щось непристойне,
А вставляли, то й слід після себе в піску мусив кожен тоді зарівняти,
Щоб закоханим обрису юних принад не лишати на сласну спокусу.
Жоден хлопчик оливою тіла тоді не мастив собі нижче од пупа,
Й кучерявився юний між стегон пушок, так, неначе на свіжій гранаті,
Сам не біг до коханця наввипередь він, не заводив солодкої мови,
980 Не поводив очима у томній жазі, сам себе пропонуючи звабно.
За вечерею дітям не вільно було вибирати собі редьку найкращу. [136]
Чи від старших раніше укріп запашний та селеру зі столу хапати,
Наїдатися риби, дроздом ласувати або ногу на ногу закласти.

Неправий

О, яка це старизна! Діполій часи і цикад золотих у волоссі,
Дні Кікідових од і Буфоній гучних!

Правий

Так, старі це часи і звичаї,
Та бійців марафонських зростило на них старовинне моє виховання.
А тепер у м'якій загортатись плащі юнаків ти ізмалку навчаєш.
Я готов удавитись, коли подивлюсь, як у танці на Панафінеях
Прикривають щитом вони стегна свої, не соромлячись Трітогенії.

990 Отже, сміло, юначе, до мене іди, обери собі правди науку.

Ти навчишся майдани гучні зневажать, уникати залюднених лазень,
Гидувати огидними вчинками, глум випікати палаючим гнівом,
Перед старшими ввічливо з місця вставать, коли входять вони до кімнати;
Не робить неприємностей рідним батькам, взагалі не чинити лихого,
Щоб твоя соромливість окрасу тобі, а для інших зразок становила;
Не вриватись в домівки пустих танцівниць ні на вроду їх рот роззявляти,
Щоб за яблуко ласки продажної їх не позбутися доброї слави,
Не перечити батьку ні в чім, не взивать за старого Япета старішим,
Не платити невдячністю злою йому за турботи його довголітні.

Неправий

1000 Як послухаєш, хлопче, поради його, То клянусь Діонісом, ти станеш [137]
На синків Гіппократових схожий, синком ти матусиним зватися будеш.

Правий

І, здоровий, квітучий, міцний, ти свій час у гімнасіях будеш проводишь,
А не в дотехах пишних, як люблять тепер, на міському вправлятихся майдані,
Чи у позвах крутійських, нікчемних, дрібних по судах цілоденно тягатись.
Ти в гаях Академії, в тиші олив плодовитих гулятимеш скромно
Із розумним ровесником, в світлих вінках з очеретяних білих листочків.
Аромати дзвіночків вчуватимеш там і тополі сріблястої шелест,
На дозвіллі радіючи в час весняний, коли ясен з платаном шепоче.

1010 Як моїх ти послухаєш добрих порад

І всією душею пристанеш на них, будеш завжди міцний,
Будуть груди могутні, обличчя ясне,
Плечі сильні, кремезні, короткий язик,
Зад великий, гладкий і малий передок,
А волієш на звичай новий перейти —
Буде завжди у тебе обличчя бліде,
Плечі немічні, згорблені, груди вузькі,
Довжелезний язик, зад маленький, худий,
Передок завеликий і слів — без кінця, і привчиш ти себе

1020 Все погане, ганебне вважать за добро,

А добро — за ніщо.

На додаток до всього погрязнеш увесь

В Антімахове блудне паскудство.

АНТОДА

Друга половина хору

О, золотих мудрості веж

Ти охоронче славний!

Мова твоя запашно так

Скромності квітом сяє!

Добре жилось людям колись
В давні часи щасливі! [138]
(До Неправого).

1030 Отже, тепер треба й тобі,
Слів красномовних майстре,
Словом новим вразити нас, —
В тебе суперник сильний!

АНТЕПІРРЕМА

Провідця хору Хмар
Всю зброю доводів у хід повинен ти пустити,
Щоб переспорити його й не викликати сміху.
Неправий
Давно палаю серцем я, горю від нетерпіння
Всі доводи противника нещадно розтрощити.
Мене Неправим через те й прозвали між учених,
Ті То зважився найперший я у позовах судових
1040 Змагатися з законами й доводити противне.
Проте чи не дорожче нам від тисячі статерів —
Хоч і кривим іти шляхом, а все ж перемагати?
(До Фідіппіда).

Поглянь, як осоромлю я це хибне виховання.
Не дозволяє він тобі у теплій ванні митись.
(До Правого).

Скажи, за віщо ганиш ти купання в теплих банях?
Правий

Бо то найгірше зло — вони розслаблюють людину.
Неправий

Стривай! Тепер попався ти і не втечеш од мене,
Скажи, хто з Зевсових дітей найдужчий, найсміліший,
Хто з них, на погляд твій,
трудом найбільшим потрудився?

Правий

1050 Славнішого нікого я не знаю від Геракла.
Неправий

А де ж холодні бачив ти "Гераклові" купелі?
І хто мужніший був, як він? [139]

Правий

Такі ось викрутаси
Із молоді балакунів і роблять цілоденних,
Що бані переповнюють, в палестрі ж їх не видно.
Неправий

Промови на майданах ти ганьбиш, а я їх славлю.
Коли б це щось лихе було, Гомер не змалював би
Промовцем Нестора і з ним всіх однодумців мудрих.
Тепер про красномовство. Ти вправлятися у ньому
Забороняєш юнакам, я ж, навпаки, їм раджу.
1060 ти скромності навчаєш їх. Дві помилки страшенні!
Скажи, чи бачив ти коли, щоб сильним хто чи славним
Став через скромність?

Доведи, застав мене мовчати.

Правий

Не раз я бачив.

От Пелей меча дістав за скромність

Неправий

Меча? Ну й нагорода ж це чудова бідоласі!

А от Гіпербол з ліхтарів, шахраювавши вміло,

Не меч — талантів сотню мав,

от Зевсом присягаюсь!

Правий

Здобув ще скромністю Пелей Фетиду за дружину...

Неправий

Що кинула його й втекла.

Не був він сластолюбний,

Не ласий з нею в ліжку він всі ночі ночувати.

1070 д жіНці хтивій — любо це. А ти — стара
кандиба!

(До Фідіппіда).

Бач, хлопче мій, куди веде повстримлива звичайність,

Скількох вона тебе утіх і радощів позбавить —

Ігр, хлопчиків, жінок, вина, веселощів, бенкетів.

А без усіх принад оцих навіщо й жить на світі?

Та хай вже! Перейдім тепер до нахилів природних. [140]

От закохавсь ти, впав у гріх, звів жінку і попався.

Пропав! Бо ти неговіркий. А підеш ти зі мною —

Віддайсь природі, смійсь, танцюй, злим не вважай нічого.

Як упіймають на блуді, умій одговоритись,

1080 Що ти не винен тут нічим. Пошлися і на Зевса,

Адже коханню і жінкам не раз він піддавався.

То як же, смертному, тобі від бога дужчим бути?

Правий

А вставлять редьку в зад йому і вискубають шерстку,

То як він доведе тоді, що він не товстозадий!

Неправий

А хоч би й товстозадий, чим погано це?

Правий

Чого ж бо ще зазнати можна гіршого?

Неправий

Що скажеш, як на цьому розіб'ю тебе?

Правий

Та змовкну, що ж інакше?

Неправий

От скажи мені,

Судовики у нас з яких?

Правий

1090 Із товстозадих.

Неправий

То ж бо й є.

Поети-трагіки з яких?

Правий

Із товстозадих.

Неправий

Правильно.

Ну, а промовці із яких? [141]

Правий

Із товстозадих.

Неправий

Отже, сам

Збагнув ти, що дурниць наплів?

Тепер на глядачів поглянь, —

Яких тут більш?

Правий

Та от дивлюсь.

Неправий

Що ж бачиш ти?

Правий

Клянусь богами, більшість тут

Із товстозадих. І того

1100 Принаймні знаю, і цього,

І кучерявого того.

Неправий

Що ж скажеш ти?

Правий

Блудяги, подолали ви!

В ім'я богів, візьміть у мене плащ оцей, —
До вас перебігаю.
(Кидає свій плащ і втікає).

Неправий

Ну, як, додому сина взяти хочеш ти
Чи хай у мене вчиться красномовності?

Стрепсіад

Учи, тримай у шорах, пам'ятай лише,
Гостри обидві хлопчаків щелепи,
Щоб гриз маленькі однією позови,
1110 А другою й великі перегризти вмів.

Неправий

Та не турбуйся, вченим він повернеться. [142]

Фідіппід

(до себе)

Ой ні, змарнію, стану жовтий, зморений.

Неправий веде хлопця в думальню.

Провідця хору Хмар

Ідіть собі!

(Вслід Стрепсіадові, що йде до свого дому).

А ти про це ще, мабуть, пошкодуєш!

(До глядачів).

Хочу, судді, вам сказати, скільки вигід буде вам,
Як прихильно, по заслугі, наш оціните ви хор.
Перше — як поля орати вам весною прийде час,
Вам ми першим дощ проллємо, а сусідам вже пізніш.

Будем вам охороняти ваші ниви й виноград,
1120 Щоб ні спека їх не била, ані злива дощова.

А не буде хто із смертних шанувати нас, богинь,
Хай він знає, не минеться без покари це йому:

Ні вина, ані пшениці не здобуде з поля він;

Щойно лози виноградні чи оливи зацвітуть —

Все загине: мов із пращі, зразу винищимо все.

Запримітим — цеглу сушить, — заллемо її дощем,

На покрівлі черепицю градом круглим поб'ємо.

Схоче справити весілля, — сам, хто з друзів чи з рідні, —

Цілу ніч ми лити будем, так що зводить краще він

1130 Без дощу в Єгипті скніти, ніж неправдою судить.

ЕПІСОДІЙ П'ЯТИЙ

Стрепсіад

(виходить з дому з мішком за плечима,

лічить на пальцях)

Ще п'ятий і четвертий, потім третій день,

Та другий, і, нарешті, той, що я його

Найбільш боюсь, лякаюсь і ненавиджу, —

Старий і молодий то день. Усі, кому

Я винен, в день той в пританею позови 143

На мене подадуть, щоб погубить мене,

А я у них проситиму полегкості:

"Не стягуй нині боргу з мене, голубе",

З тим "зачекай", а те "даруй". — "Нічого так

іі4о мИ) _ скажуть, — не одержимо", і вилають

Дурисвітом, та ще й судом страхатимуть.

Ну, що ж, судіться, а мені то байдуже,

Аби лиш Фідіппід мій промовляти вмів.

Постукаю до думальні й дізнаюся.

(Стукає).

Гей, гей! Агов!

Сократ

(виходить з дверей)

Вітання Стрепсіадові!

Стрепсіад

Й тобі вітання! Спершу ось візьми оце, —

(Дає йому мішок).

Повинні ж ми учителю віддячити.

Скажи, чи тої мови сина ти навчив,

Яку мені недавно сам пояснював?

Сократ

1150 Навчив.

Стрепсіад

Гаразд! О всецарице хитрощів!

Сократ

Віднині позов хоч який ти виграєш.

Стрепсіад

Якщо й при свідках брав я гроші в позику?

Сократ

Тим краще! Хай тих свідків будуть тисячі!

Стрепсіад

(співає, пританцювуючи)

У крик тоді я голосно кричатиму!

О-го! Бодай би, лихварі, подохли ви,

І з позиками вашими, й відсотками!

Тепер мені нічого ви не зробите. [144]

Такий-бо у домі моїм

Дивний син росте, — язиком

1160 Виблискує він двогострим.

Мій щит, сім'ї рятунок, ворогів чума,

Він визволитель батька з незліченних бід.

(До Сократа).

Іди-но швидше і сюди поклич його.

Сократ заходить до свого дому.

Дитино, сину!

Виходь із дому,

Послухай батька!

Сократ

(виходить разом з Фідіппідом)

Ось і парубок цей.

Стрепсіад

Любий мій! Любий мій!

Сократ

Забирай додому сина.

(Вертається до свого дому).

Стрепсіад

1170 О-го, дитя! Оце-то так!

По-перше, рад твоє я личко бачити.

Тепер крутієм, вмінням сперечатися

І звичним цим, улюбленим "що кажеш ти?"

Воно розквітло. Скривдивши, образивши,

Ти скривдженого вміло удаватимеш.

Та й вигляд маєш справжнього ти аттика!

Ну, то рятуй же, як раніш губив мене.

Фідіппід

Та що ж тебе страшить?

Стрепсіад

Старий і новий день.

Фідіппід

А що ж це за "старий і новий день"?

Стрепсіад

Це день,

1180 Коли мене потягнуть до пританії. [145]

Фідіппід

Пропаще їхнє діло! Чи можливо ж це,

Щоб з однієї днини дві зробилося!

Стрепсіад
Це неможливо?
Фідіппід
Аж ніяк. Адже старій
Не можна разом бути й молодницею.
Стрепсіад
Та це ж закон.
Фідіппід
Я думаю, закону суть
Не зрозуміли.
Стрепсіад
Як же розуміть його?
Фідіппід
Старий Солон — народолобець справжній був.
Стрепсіад
Але "старий і новий день" до чого тут?
Фідіппід
Два дні для скарг судових і для позовів
нот Установив він — день старий і новий день,
Щоб починать їх розгляд з новомісяччя.
Стрепсіад
Ну, а старий навіщо ж день?
Фідіппід
На те, чудний,
Щоб винуватець мирно із позивачем
Напередодні міг домовитися,
А ні — то в новомісяччя на суд прийти.
Стрепсіад
Чому ж тоді притани й в новомісяччя
Стягають мито, і в "старий та новий день"? [146]
Фідіппід
Вони це діють, наче жрець-випробувач:
Щоб митні швидше проковтнути грошики,
і2"о Вони їх ще напередодні пробують.
Стрепсіад
Гаразд.
(До глядачів).
Чого ж ви, дурні, тут розсілися?
Для мудріїв пожива, купа каменю,
Число порожнє, стадо, битий посуд ви!
На честь собі і синові на radoцax

Я заспіваю пісні величальної:

"Ти щасливий, Стрепсіад!

Сам удався мудрий ти

Й сина молодця зростив!"

Це потвердять друзі всі

1210 І сусіди, —

Завидно їм, що словом ти в судах перемагаєш.

Ходім додому, — от тепер тебе я почастую!

Входять у дім Стрепсіада.

ЕПІСОДІЙ ШОСТИЙ

Входить Пасій і веде за собою свідка.

Пасій

Невже я мав би ще й борги прощати йому?

Ніколи!

Краще вже було без сорому

Нагнати його, ніж починати позов цей.

А я тепер, щоб власні гроші вирвати,

Тебе тягну за свідка, й лютим ворогом

Напевне стану землякові доброму.

1220 Та поки жив, не поганьблю вітчизни я.

(Гукає).

Гей, кличу Стрепсіада в суд!

Стрепсіад

(виходить на підпитку)

Ти хто такий? [147]

Пасій

"На день старий і молодий".

Стрепсіад

(до свідка)

За свідка будь:

Два дні назвав він. У якій же справі суд?

Пасій

Дванадцять мін ти в мене взяв, щоб сірого

Коня купити.

Стрепсіад

Чуєте? Коня купить!

Та знають всі, що коней я ненавиджу.

Пасій

Клянусь, ти Зевсом присягавсь віддати борг.

Стрепсіад

Клянуся Зевсом, ще мій Фідіппід тоді

Не знав науки неспростовних доводів.

Пасій

1230 Отже, тепер і боргу ти зрікаєшся?

Стрепсіад

А то яку ж би користь мав з науки я?

Пасій

Й ім'ям богів готовий ти поклястися?

Стрепсіад

Яких богів?

Пасій

Гермеса, Зевса...

Стрепсіад

Свідок Зевс,

Готовий, ще й в додачу три оболи дам!

Пасій

Бодай би ти загинув, безсоромнику!

148

Стрепсіад

Натерти б сіллю, вийде з тебе добрий міх!

Пасій

Ти ще й глузуєш?

Стрепсіад

Відер так на шість, мабуть.

Пасій

Клянуся Зевсом і всіма богами я,

Це так тобі не пройде!

Стрепсіад

Ну, й дивуєш ти!

1240 Богами й Зевсом клястись — сміх для вченого!

Пасій

За все це згодом ще даси ти відповідь.

А зараз не затримуй і кажи мені:

Чи вернеш гроші?

Стрепсіад

Постривай хвилиночку.

Тобі ґрунтовну зараз дам я відповідь.

(Заходить до свого дому).

Пасій

(до свідка)

Як ти вважаєш — що він зробить? Верне борг?

Стрепсіад

(повернувшись із кінвою)

Де той, що гроші з мене править? Ну, скажи,
Це що таке?

Пасій

Що ж може бути? Конов це.

Стрепсіад

І ти ще гроші хочеш з мене правити?

1250 Та навіть і обола я не дам тому,
Хто цю ось кінву називає коновом. [149]

Пасій

Не віддаси?

Стрепсіад

Та, видно, й не подумаю.

А чи не потрудився б ти забратися

Геть від дверей?

Пасій

Та я піду, а тільки знай:

Не житиму, як в суд не притягну тебе.

(Виходить разом із свідком).

Стрепсіад

(йому навздогін)

То більше, ніж дванадцять мін, утратиш ти!

Але тобі лихого не бажаю я,

Хоч і назвав ти здуру кінву коновом.

ЕПІСОДІЙ СЬОМИЙ

Аміній

(входить)

Ой-ой! Ой-ой!

Стрепсіад

Ого!

1260 Хто там так гірко плаче? Не голосить то

Якийсь божок плаксивий з драм Каркінових?

Аміній

Хто я такий — дізнатись ви бажаєте?

Нещасна я людина!

Стрепсіад

Ну, то йди собі.

Аміній

О божество жорстоке! Доле зла, що мій

Розбила повіз! О Палладо-згубнице! [150]

Стрепсіад

"Що ж злого заподіяв Тлеподем тобі?"

Аміній

Ти не глузуй, мій друже! Краще синові
Скажи, щоб швидше гроші повернув мені,
Бо в мене вже до скрути докотилося.

Стрепсіад

1270 Які ж то гроші?

Аміній

В мене ним позичені.

Стрепсіад

Погані в тебе справи, як погляну я.

Аміній

Божуся, — коней гнав я й випав з повозу.

Стрепсіад

А сам таке ти мелеш, мов з осла упав.

Аміній

Це ж як — мелю? Вернути гроші хочу я.

Стрепсіад

Ні, видно, ти не при своєму розумі.

Аміній

Як так?

Стрепсіад

Здається, в тебе чи не мозку струс.

Аміній

Клянусь Гермесом, потягну я в суд тебе,
Якщо не вернеш грошей.

Стрепсіад

От скажи мені,

Як ти вважаєш: чи на кожну зливу Зевс

1280 Нову збирає воду, чи ту саму знов

З землі здимає вгору сила сонячна? [151]

Аміній

Не знаю я, та й ні до чого це мені.

Стрепсіад

Хіба ж ти правосильний гроші правити,
Як на небесних явищах не знаєшся?

Аміній

Якщо тобі сутужно, то віддай мені

Хоч лихву.

Стрепсіад

Лихву? Що воно за звір такий?

Аміній

А це — коли із кожним днем і місяцем
Поволі більше й більше виростає борг
З упливом часу.

Стрепсіад

Це ти мовив правильно.

1290 Ну, а скажи, про море як ти думаєш,
Стає воно повнішим?

Аміній

Свідчусь Зевсом, ні!
Йому не поповнішать.

Стрепсіад

Бідолашний ти!

Якщо без краю хвилі рік приймаючи,
Все ж море не повнішає, то як же ти
Свої зростити гроші сподіваєшся?
Чи не забрався б від мого ти дому геть?
(До слуги).

Подай стрекало!

Аміній

(до глядачів)

Будьте всі ви свідками.

Стрепсіад

Рушай, чого спинився? Но, буланчику! [152]

Аміній

Чи не зухвала ж це наруга?

Стрепсіад

Зрушиш ти?

ізоо д то штрикну під хвіст, як орчикowego!
Таки тікаєш? І не ждеш, щоб я тебе
Двигнув з твоїми кіньми і колесами!
Аміній тікає, Стрепсіад вертається до свого дому.

ОДА

Перша половина хору

Оце воно — в злих звичаях залюблення!

Зарозумілий дід

Всі гроші заборговані

Загарбати збирається!

Не далі ж, як сьогодні з ним

Зла пригода скоїться,

Й доведеться мудрієві нашому

1310 Усю плутню, всі каверзи

Спокутувати тяжко.

АНТОДА

Друга половина хору

Здається нам, дідок оцей

знайшов-таки

Те, що давно шукав:

Вже й проти правди син його

Уміє сперечатися

І мовою брехливою

Побивати кожного,

Хоч би й тричі сам неправий був,

Та скоро, скоро схоче дід,

1320 Щоб онімів синочок.

ЕПІСОДІЙ ВОСЬМИЙ

Стрепсіад

(вибігає з дому, за ним біжить Фідіппід)

Ой-ой! Ой-ой!

Сусіди, друзі, приятелі, родичі! [153]

Рятуйте, хто як може! Тяжко б'ють мене!

Голівонько нещасна! Бідні щелепи!

Ти батька б'єш, мерзотнику?

Фідіппід

Так, батька б'ю.

Стрепсіад

(до глядачів)

Ви чули, признається сам, що б'є!

Фідіппід

Атож.

Стрепсіад

Мерзотник, харцизяка, батьковбивця ти!

Фідіппід

Полай, полай ще трохи! Невдогад тобі,

Яка для мене втіха — лайку слухати!

Стрепсіад

1330 Ах, товстозадий!

Фідіппід

Осипай трояндами!

Стрепсіад

Ти батька б'єш?

Фідіппід

Ще й доведу, клянусь тобі,

Що б'ю по праву.

Стрепсіад

Он як, мерзосвітнику!

Та хто ж дав право бити батька рідного?

Фідіппід

Ось доведу — й переконаю враз тебе.

Стрепсіад

Ти доведеш? [154]

Фідіппід

О, дуже просто й легко це.

Котрою скажеш сперечатись мовою?

Стрепсіад

Котрою ж це?

Фідіппід

Кривою чи правдивою?

Стрепсіад

Зевс бачить, дурню, не на те я вчив тебе

В судах змагатись, щоб тепер ти каверзно

1340 Мені доводив, ніби справедливо це

Й похвально — сину бити батька рідного.

Фідіппід

Усе це так я маю довести тобі,

Щоб ти не міг, почувши, й суперечити.

Стрепсіад

Що ж, слів твоїх готовий я послухати.

АГОН ДРУГИЙ

ОДА

Перша половина хору

Подумай, старче, як цього противника

Тобі подолати.

В собі не мавши певності, не був би він

Такий безсоромний.

У нього, видно, є підстави, — надто в нім

1350 Буяє зухвалість.

ЕПІРРЕМА

Провідця хору Хмар

Та ви громаді розкажіть, чому і як між вами

Розпочалася сварка ця, — зробіть це неодмінно.

Стрепсіад

Як і чому розпочали ми лаятися вперше,

Я вам скажу. Після обіду, — певно, й вам відомо, [155]

Взять ліру я його прошу і трохи поспівати

Із Сімонідових пісень, — як "барана" обстригли.

А він відмовив, що дурний це звичай — за чарками

Співать під ліру, мов жінки, що ячні крупи мелють.

Фідіппід

Хіба ж не мусив я тебе побить, ще й потоптати?

1360 Співати загадав мені й частуєш, мов цикаду!

Стрепсіад

Отак же само, як тепер, і дома говорив він.

Ще й Симоніда уживав поетом препоганим.

Хоч через силу, а себе я стримував спочатку,

А далі попросив його узяти віття мирта

Й Есхіла почитать мені. А він говорить прямо:

"Так, я Есхіла визнаю серед поетів першим —

В балаканині гомінкій, в нескладнім велемовстві".

Як ви вважаєте, чи міг я серцем не скипіти?

Проте, свій прикусивши гнів, сказав я: "То принаймні

1370 Щось із новіших прочитай розумне і дотепне".

Із Евріпіда він почав про те, — й сказати сором! —

Як одноматерню сестру звів брат її безчесний.

Ну, тут уже не стерпів я і з лайкою й ганьбою

Дав добру нагінку йому. А потім, як звичайно,

За словом слово, та й пішло! Як схопиться він раптом

Та й ну душить, товкти мене, гатити й лупцювати!

Фідіппід

Хіба ж не варто, адже ти не хвалиш Евріпіда

Премудрого?

Стрепсіад

Премудрого? О, я тобі сказав би!

Але ти знов поб'єш мене.

Фідіппід

Поб'ю, Зевс бачить, і за діло!

Стрепсіад

1380 За діло? Де ж бо сором твій! Тебе ростив

я змалку,

В дитячій лепеті твої я вгадував бажання!

Ти тільки вимовиш: "Пи-и", даю тобі я пити, [156]

Попросиш "папи" — я в ту ж мить ліплю м'якушку
хліба;

Не встигнеш мовити "е-е", несу тебе за двері

І там потримаю... А ти почав мене душити,
І хоч кричав, і ойкав я,
Й просивсь надвір, проте мене,
Негіднику не виніс ти,
А все душив, і мусив я
1390 під себе наробити.

АНТОДА

Друга половина хору
Мабуть, серця аж тріпотять у молоді —
Всі ждуть його мови.
Якщо він зможе балакнею виправдять
Свої неподобства,
Ми навіть горошинки не дамо тоді
За шкуру старіших.

АНТЕПІРРЕМА

Провідця хору
Тож постарайся, знань нових вигаднику й ковалю,
Так промовляти, щоб здалось, що правду ти говориш.

Фідіппід

Як любо знатись на нових науках напутенних
1400 І застарілі звичаї свідомо зневажати!
Не міг докупити й трьох я слів без помилки зліпити.
А з того часу, як мене віднадив він од цього,
В турботи, мислі і слова я витончені вдався
І можу довести, що сам карати батька властен.

Стрепсіад

Ні, бався кіньми, свідок Зевс! Вже краще годувати
Для тебе коней четверо, ніж гинути з побоїв.

Фідіппід

Вернусь до думки, на якій в розмову ти втрутився,
Тебе спитаю спершу я:
Ти бив мене малого?

Стрепсіад

Я? Для твого ж добра я дбав про тебе. [157]

Фідіппід

А скажи-бо,
Чом з добрим наміром і я тебе не можу бити,
Якщо однаково — побить чи кращого бажати?
Чом спину під удари ти підставити не згоден,
А я повинен? Адже я теж вільним народився.
Хай діти плачуть, думав ти, а батькові — не личить?

Це, скажеш, давнім для дітей встановлено звичаєм.
Тобі на це я відповім: старі — подвійно діти,
Суворіше, ніж молодих, старих карати треба,
Бо помиляться — це для них річ зовсім непростима.

Стрепсіад

1420 Немає ж звичаю ніде батькам таке терпіти.

Фідіппід

А хто ці звичаї завів, не був така ж людина,
Як ти і я, й не умовляв так само предків словом?
Чому ж і я новий закон не можу запровадити,
Щоб за побій могли й сини батьків відлупцювати.
А про синці, що мали ми до видання закону,
Забудьмо й попустімо їм безкарними лишитись.
На півнів подивіться ви й на будь-яку тварину —
Як дістається в них батькам! А чим вони різняться
Від нас? Лиш тим, що в них нема написаних законів.

Стрепсіад

1430 Якщо від півнів приклад ти у всьому хочеш брати,
Чом не їси ти кізяків, на сідало не лазиш?

Фідіппід

Та це ж бо зовсім не одно, — так і Сократ вам скаже.

Стрепсіад

Ну, то не бий мене, а ні, сам потім пожалкуєш.

Фідіппід

Чому?

Стрепсіад

Як я тепер тебе, так і свого ти сина,
Коли він родиться, карай. [158]

Фідіппід

Якщо ж його не буде?

То я наплакався дарма, а ти й помреш зі сміхом?

Стрепсіад

(до глядачів)

Здається, приятелі, це він до ладу говорить,
Готовий перед молоддю я в цьому поступитись —
Як не по правді робимо, то варто й нас побити.

Фідіппід

1440 ще и інший довід ти розглянь.

Стрепсіад

Ну, зовсім я загинув!

Фідіппід

Та ти й на те, чого зазнав, досадувати не будеш.

Стрепсіад

Невже? То поясни ж мені, чим ти мене потішиш.

Фідіппід

Поб'ю я й матір, як тебе.

Стрепсіад

Що кажеш ти? Що кажеш!

Та ще страшніший злочин то!

Фідіппід

А як переконаю

Потоком неправдивих слів,

Що бити слід і матерів?

Стрепсіад

Коли і це здолаєш ти,

Тоді лишається одно —

В провалля з кручі вас зіпхнуть

1450 З Сократом разом

І з словом неправдивим!

Стрепсіад

(до хору Хмар)

Це через вас я, Хмари, стільки витерпів,

Із усіма вам справами довірившись.

159

Провідця хору Хмар

Ні, сам свого нещастя ти причиною, —

Свої-бо справи повернув на хибну путь.

Стрепсіад

Чому ж цього раніше не сказали ви,

Ще й підбивали селяка старенького?

Провідця хору Хмар

А це ми завжди учиняєм кожному,

У кого нахил до лихого бачимо.

1460 В вир злигоднів такого ми вкидаємо,

Щоб він богів боятись при звичаївся.

Стрепсіад

Ох, і жорстоко, Хмари, це, та правильно!

Позичених я грошей не повинен був

Привласнювати.

(До сина).

Ходімо ж зараз, любий мій,

Поб'єм Сократа з Херефонтом капосним!

Тебе й мене в облуду завели вони.

Фідіппід

Та як я можу вчителів зневажити!

Стрепсіад

Йди, йди! Шануй лиш Зевса наших прадідів!

Фідіппід

Чи не старий ти бевзень!

Зевса прадідів!

1470 Хіба ж він є?

Стрепсіад

А є!

Фідіппід

Та ні, давно уже

Царює Вихор, що з небес прогнав його.

Стрепсіад

Та не прогнав, дарма що й сам я думав так,

Повіривши у Вихра. Ну й безтямний я!

За бога я нікчемну визнав вигадку! [160]

Фідіппід

Ну й божеволій, і базікай сам собі.

(Виходить).

Стрепсіад

Яке безглуздя! Зовсім вижив з розуму!

Не визнавав богів через Сократа я!

(Звертаючись до статуї Гермеса на орхестрі).

Гермесе, любий, зглянься-бо, не гнівайся,

Не допусти загинути, прости мені, —

1480 З балаканини тої збожеволів я!

Порадь мені — чи скаргу написати на них

Письмову, чи до інших вдатись заходів?

(Прислухається).

Доладно радиш — не заводить позову,

А якнайшвидше хату тим базікалам

Спалити.

(До свого слуги).

Гей, сюди, сюди, мій Ксантію!

Тягни драбину, запасись сокирою,

І як свого ще любиш ти господаря,

Вилазь наверх, розкидай дах на думальні, —

Нехай він їм на голови завалиться.

1490 Мені ж подайте смолоскип палаючий!

Примушу їх сьогодні ж розплатитися
За все, зіб'ю я гонор із хвальків отих.
(Вилазить на дах із смолоскипом).

Учень

(з вікна)

Ой-ой! Ой-ой!

Стрепсіад

Палай, мій смолоскипе, буйним полум'ям!

Учень

Що робиш, чоловіче?

Стрепсіад

Що роблю? Не інше що,

Глибокодумно розмовляю з кроквами. [161]

Другий учень

(з вікна)

Ой лихо! Хто будинок наш підпалює?

Стрепсіад

Той, в кого плащ останній потягнули ви.

Третій учень

Погубиш нас, погубиш!

Стрепсіад

Це й мета моя.

1500 Коли б надій сокира лиш не зрадила

І сам не впав я й в'язів не скрутив собі.

Сократ

(з вікна)

Гей, справді, що ти робиш на покрівлі там?

Стрепсіад

В повітря лину і про сонце думаю.

Сократ

Ой, бідний я, нещасний, — задихаюся!

Херефонт

(вибігаючи)

Я ж, бідолашний, зовсім вже підсмажився!

Стрепсіад

А ви богів навіщо зневажаєте?

Навіщо вам Селени путь вимірювать?

(До слуги).

Жени їх, бий, рубай їх, заслужили-бо,

І що найбільше — до богів зневагою!

Будинок завалюється.

Хор

1510 Ну, ходімо додому! Виставу-бо ми

Відіграли сьогодні на славу.

Хор і актори залишають оркестру.

ПРИМІТКИ

ХМАРИ

Поставлена на Великих Діонісіях 423 р. до н. є., комедія здобула третє місце. Першу нагороду було присуджено тоді комедіографові Кратіну за п'єсу "Пляшка", другу — Ампісію, авторові комедії "Кони". Пізніше Арістофан пробував переробити "Хмари", проте не завершив до кінця роботи.

17. Строком виплати боргів був останній день місяця.

21. Міна — афінська монета, яка дорівнювала 100 драхам або 600 оболам.

27. Кінний спорт був улюбленою розвагою багатих юнаків.

37. Демарх — старшина дему (приблизно наш район), до компетенції якого входили також справи погашення боргів приватних осіб і в зв'язку з цим право накладати арешт на майно неспроможних боржників.

63 і далі. Аристократичного походження мати наполягала на тому, щоб новонародженому синові дати якесь ім'я, похідне від слова "гіппос" — "кінь" (такі імена були популярні серед аристократів, які кохалися в конях), а батько, простий селянин, відстоює ім'я "Фідонід", тобто "Ощадливий". Компромісне вирішення назвати сина "Фідіппідом" вражає комізмом.

94 і далі. Насмішка з двох основних тверджень філософії софістів: твердження про механістичну будову всесвіту і про всемогутність діалектики, яка може довести і спростувати будь-яке положення.

177. Палестра — гімнастична школа в античній Греції для хлопчиків віком 13-15 років.

186. Мова йде про загін спартанців, яких після тривалої облоги взяв у 425 р. до н. є. в полон на острові Сфактерії біля Пілосу керівник афінської радикальної партії Клеон.

[468]

203. Конфісковану на завойованій території землю афінські власті за допомогою

жеребкування розподіляли між бідних афінян, надаючи їм у власність ділянки (т. зв. "клери").

208. Для Стрепсіада Афіни і суд присяжних (геліея) — невіддільні поняття. Насмішкам з манії засідательства і сутяжництва афінян дав волю Арістофан в комедії "Оси".

211. Евбейські міста за спробу вийти з Морського союзу, в якому керівна роль належала Афінам, жорстоко покарала військова експедиція під проводом Перікла в 445 р. до н. є.

225. Пародіювання астрономічних досліджень, які практикував в Афінах натурфілософ Анаксагор.

285. Око Ефіру — сонце. Ефіром греки називали верхній шар повітря, нижній називався аером.

303. Священні містерії — містерії на честь Деметри і Персе-фони в місті Елевсіні поблизу Афін.

335 і далі. Пародія на високопарний стиль хорової лірики і трагедії.

380 і далі. Пародіювання вчення давньогрецьких філософів-матеріалістів, зокрема Демокріта, який доводив, що атоми — елементарні неподільні частинки тіла — перебувають у вихровому русі.

430. Стадія (стадій) — одиниця відстані в системі мір стародавніх греків між 147 і 192 м або між 174 і 240 м.

551-559. Арістофан критикує сучасних йому комедіографів Евполіда і Гермиппа за примітивне наслідування його "Вершників". Так, Евполід у комедії "Марік" зобразив Гіпербола рабом-варваром на зразок Клеона-Пафлагонця в комедії "Вершники", а його матір — п'яною старою бабою.

566. Владар тризубця — Посейдон, який помахом рибальської остроги — тризуба — нібито здіймав і втихомирював на морі бурю і викликав землетруси.

581. Пафлагонець-кушнір. Мова йде про Клеона, власника шкіряної майстерні, обраного в 424 р. до н. є. стратегом. Під ім'ям пафлагонця Арістофан висміяв Клеона в комедії "Вершники" (424 р. до н. є.).

583 і далі. Пародія на вірш з трагедії Софокла "Тевкр". Арістофан згадує місячне

затемнення в 425 р. до н. є. і сонячне затемнення в 424 р. до н. є., вважаючи це поганими прикметами для Клеона.

603. Егідодержавна — Афіна, як і Зевс, носила егіду, тобто шкіряний щит з головою Горгони.

612. В Афінах вулиці не освітлювалися, через те громадяни в темну ніч освітлювали собі дорогу факелами. Під час повні місяця такі факели були зайві.

616-620. У 424 р. до н. є. в Афінах було проведено реформу календаря, в результаті якої зміщено цілий ряд свят.

[469]

624. Гіпербол був обраний делегатом на якесь загальногрецьке свято, на якому як посол Афін виступав з вінком на голові. Яка неприємність там його спіткала — невідомо.

638 і далі. Пародіювання досліджень софістів у галузі метрики і ритміки.

642. Сократ має на увазі музичні лади й віршові розміри (дактилі, анапести, ямби тощо), а Стрепсіад — метричну систему мір. Гра слів в оригіналі полягає в тому, що слово "дактилос" у грецькій мові має подвійне значення: "палець" і "віршовий розмір" ("дактиль").

659-693. Пародія на граматичні дослідження софістів, зокрема Протагора, який серед науковців вважається першим мовознавцем у Європі.

664. В оригіналі йдеться не про фазанів, а про півня й курку, які в давньогрецькій мові мають одну назву, але артикль вирішує, про яку стать йде мова.

691. Жарт з ім'ям Амінія полягає в тому, що воно у грецькій мові належить до першої відміни, куди входять головним чином іменники жіночого роду (порівн. укр. Микола, Микита, Олекса тощо).

710. Корінфяни у Пелопоннеській війні боролись проти Афін, тож їх і порівняно з блощицями.

758. Талант — грошова одиниця (дорівн. 60 мінам) і міра ваги (26,2 кг).

768 і далі. Запалювальне скло, яке тут згадується, було в той час рідкістю.

772. Афіни писали в той час на воскових табличках.

830. З острова Мелоса походив не Сократ, а філософ Діагор, якому за безбожництво винесено в Афінах смертний вирок, але він втік у Корінф. Називаючи Сократа уродженцем Мелоса, Арістофан приписує йому атеїзм.

836. Мазати тіло оливковою олією в античній Греції було загальноприйнятим елементом туалету.

859. Стаття про "належні витрати", тобто на секретні цілі (розвідку, підкуп впливових осіб в інших державах тощо), була внесена в державний бюджет Періклом.

863. Йдеться про три оболи — щоденну плату афінських гелі-астів, тобто суддів присяжних.

869. Каламбур із словом "крематра" полягає в тому, що воно в давньогрецькій мові означає не тільки "кошик, колиска", а й "мотузка". Фідіппід, який зрозумів його в другому значенні, гостро зреагував на репліку Сократа.

902 і далі. Пародіювання вчення софістів про відносність істини і моралі.

968. Цитата з гімну до Афіни, який склав поет Фрініх, один з найдавніших представників аттичної трагедії.

[470]

984. Звичай носити у волоссі золоті шпильки у формі цикад в часи Арістофана був уже не модним.

989. Під час Панафінеїв — свята на честь богині Афіни — відбувалися військово-спортивні танці і вправи ефебів (юнаків). Поет картає розніженість тогочасної молоді, яка не квапилась до того роду змагань.

997. Яблуко було присвячене Афродіті, а метати в когось яблуком вважалось ознакою любові.

1041. Статер — афінська монета, яка дорівнювала 4 драхам.

1051. "Геракловими купелями" називали теплі джерела неподалік Фермопіл. За міфом, відкрив їх і купався в них Геракл. Неправий використовує це повір'я для того, щоб довести недоцільність гартувати тіло холодною водою. Арістофан наводить цей приклад

як зразок софістичної аргументації.

1063. За міфом, Пелей одержав від богів чудодійний меч, який приносив йому перемоги. Неправий тлумачить цей міф у пародійному дусі.

1083. Мова йде про давньогрецький звичай карати в такий оригінальний спосіб перелюбника, спійманого на гарячому. Осіб, яких піддавали таким "заходам", називали "товстозадими".

1103. "...візьміть у мене плащ..." — Здати плащ — визнати свою поразку.

1130. В Єгипті скніти. — На думку одних коментаторів, йдеться про муки від нестерпної спеки, властивої цій країні, на думку інших, мова йде про крилату фразу, яка виникла після того, як в 454 р. до н. є. перси завдали в Єгипті афінянам дошкульної поразки.

1134. "Старий і молодий то день". — У стародавніх греків був звичай лічити дні другої половини місяця від кінця. Через те останній день місяця був одночасно "старим" щодо місяця, який минав, і "молодим" по відношенню до наступного. У цей день боржники повинні були сплатити свої борги, в противному випадку на них можна було подати в суд скаргу вже наступного дня.

1176. Мати вигляд справжнього аттика — мати зухвалий вигляд, зухвало себе поводити.

1198. Жрець-випробувач — жрець, який перевіряв жертовну тварину перед жертвоприношенням.

1266. Пародійна цитата з трагедії Ксенокла, сина Каркіна, "Тлеподем". У ній мова була про Тлеполема, сина Геракла, який ненароком убив свого друга Лікімнія.

1273. Упасти з осла — приказка, значення якої відповідає українській "впасти з місяця".

1356. Як "барана" обстригли — гра слів з ім'ям славнозвісного атлета Крія з Егіни, якого звеличував ліричний поет Сімонід з Кеоса, і словом "кріос" — "баран".

1360. Античні греки думали, що цикади живляться росою і постійно співають.

[471]

1364. Учта стародавніх греків не обходилась без співу й музики. Хто закінчив співати,

передавав міртову гілку, неначе естафету, іншому, щоб той співав далі.

1371 — 1372. Йдеться про трагедію Евріпіда "Еол", зміст якої становила трагічна любов брата й сестри Макарея і Канаки, дітей Еола — бога вітрів.

1396. За шкуру старіших — тобто прихильників давнини.

1417. "Старі — подвійно діти" — давньогрецьке прислів'я. Вжите тут у гумористичному значенні.